

TÖRTÉNELEM – NÉPÉLET – NÉPHAGYOMÁNY

ÖRÖKSÉGÜNK

I. évfolyam (2007) 4. szám

A múltat bemutató épületek Hargita megyében: a tájházak

A tájházak vagy falumúzeumok olyan szabadtéri néprajzi gyűjtemények, amelyek a helyben összegyűjtött és megőrzött tárgyakkal az adott település vagy tájegység hagyományos tárgyi kultúráját, a népi építészeti szempontjából jelentős (esetleg népi műemlékeknek minősített) épületekben berendezett lakásbelsőket, olykor a műhelyeket, a gazdasági épületeket vagy a kezdetlegesebb ipari létesítményeket mutatják be.

A tájházak fénykora az 1970-es és 1980-as évekre esett. Ekkor a csíkszeredai megyei múzeum szakembere, Farkas Irén néprajzos-muzeológus irányítása alatt falumúzeumok tucatját alakították ki, amelyek a muzeológiai kritériumoknak megfelelően mutatták be az adott település népi építészetének és életmódjának sajátosságait.

Napjainkban tapasztalhatjuk, hogy Hargita megyén újabb – jobb esetekben a régi falumúzeumok még meglévő gyűjteményét is átörökítő – „tájház-alapítási hullám” fut végig. Ez készítette a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpontot arra, hogy a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság nyomdokain járva, egy megyei szintű szakmai tanácskozást szervezzen szakemberek bevonásával, mindazok számára, akik a népi építészeti emlékeinek védelmét, a székelység tárgyi kultúrájának megőrzését célként tűzték ki. Így került sor 2007. november 22-én a Forrásközpont székházában a *Tájházak helyzete Hargita megyében* című szakmai tanácskozásra, amelyre a megye közel harminc településéről érkeztek érdeklődők. Olyanok, akik már létező tájházukat képviselték, de olyanok is, akik annak létrehozásán most fáradoznak. A Communitas Alapítvány támogatta szakmai tanácskozást a résztvevők előadásokat hallhattak a *csíki tájházakról és néprajzi gyűjteményekről* (Ferencz Angéla, Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda; Farkas Irén ny. muzeológus), a *tájházak létrehozásakor követendő muzeológiai szempontokról* (Miklós Zoltán, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely), *tárgyi örökségünk megőrzésének érzelmi vonatkozásairól és jelképességéről* (P. Buzogány Árpád, Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont), a *lövetei tájház létrejöttének körülményeiről és a helyi közösség életében betöltött szerepéről* (Mihály János, Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont).

A szakemberek ismertették a tájházi gyűjtemények fejlesztésének lehetőségeit, külön hangsúlyt fektetve arra, hogy a népi lakáskultúra egy-egy sajátos, lokális változatát hogyan lehet és hogyan érdemes kiállítás formájában bemutatni. Ugyanakkor hangsúlyozták, hogy a

helyi gyűjteményt ajánlatos olyan épületben elhelyezni, amely reprezentálni tudja egy-egy helység vagy tájegység jellegzetes népi építészetét. Az épület felújításakor nemcsak a hitelesség, az eredeti szerkezet megőrzése a fontos, hanem a ház élettartamának meghosszabbítása és használhatóságának biztosítása is. Meg kell oldani az épület konzerválását, de gondolni kell a tűz-, villám- és vagyonvédelemre is, illetve arra, hogy a tájház hasznosításakor szükséges lesz villanyra, vízre, WC-re, esetleg gázra, telefonra. Ha nagyobb látogatottságra számítunk, nem árt, ha kiszolgáló helyiségek (pl. ajándékbolt) kialakítására is gondolunk. Nem szabad megfeledkezni az épület környezetének rendezéséről sem. A tájházat, ha lehetséges, be kell illeszteni a településrendezési tervbe, udvarának, közvetlen környezetének tükröznie kell azt a korszakot, amely bemutatásra kerül.

Fontos, hogy a tájházak ne váljanak „holt tárgyak elidegenedett gyűjteményeivé, raktáraivá”, hanem a lehetőségekhez mérten működjenek a helyi közművelődés székhelyeiként, váljanak a falusi közösségek kisebb kulturális centrumaivá. A helyi lakáskultúrát, népművészetet és művelődéstörténeti értékeket bemutató kiállítások mellett működtessenek bennük táncházat, udvarukon, vagyis az „életen” szervezzenek kézműves táborokat, helytörténeti vetélkedőket és más hagyományörző rendezvényeket. Csak az ilyen többfunkciós „élő tájházak” segíthetik a székelyföldi faluturizmus kibontakozását, a helyi vagy a regionális identitás reprezentálását.

Az előadásokat követő *forumon* a tájházak és a falumúzeumok képviselői mutathatták be saját gyűjteményüket. Öröndetes volt hallani, hogy tájházakat nemcsak kizárólag állami és önkormányzati finanszírozással hoznak létre, hanem már arra is van példa, hogy magán-személyek, vállalkozók is fontosnak érzik egy-egy település helytörténeti-néprajzi gyűjteményének megteremtését. A beszélgetés során felvetődött egy olyan civil szervezet létrehozásának szükségessége (magyarországi mintára – *Magyarországi Tájházak Szövetsége*), amely képviselné a székelyföldi, sőt erdélyi tájházakat, biztosítaná szakmai koordinálásukat. Ugyanakkor megfogalmazódott a hasonló gyűlések évenkénti, vándorgyűlések formájában való megszervezésének az igénye. A szervezést a Forrásközpont, az első házigazda szerepét a bögözi tájházat működtető Lukács család vállalta.

Mihály János

A címlapon: pillanatkép a lövétei tájház avatásáról.

Ádám Gyula felvétele.

A címlap belső oldalán: az etédi, homoródszentpáli, lövétei (régi gyűjtemény) és kozmási tájházak gyűjteményei.

Balázs Ödön és P. Buzogány Árpád felvételei.

ÖRÖKSÉGÜNK

Történelem. Népelet. Néphagyomány.

I. évfolyam (2007) 4. szám

Életutak

4 Forró Albert: Csíkmindszenti Nagy István (1873–1937)

História

6 Albert Dávid: Az iskolamesterekkel szemben támasztott erkölcsi követelmények

8 Botár István: Egy ásatás mozzanatai. A csíkmenasági templom kutatása

10 Gidó Csaba: Az udvarhelyi sajtó újrászületése: az 1894-ben indított *Székely-Udvarhely*

Forrásközelben

11 Dr. Vofkori László: Métális levelek Székelyudvarhelyről

Népi kultúra

14 Jakab Rozália: A cifrabunda emléke Farkaslakán

16 Dr. Balázs Lajos: Nyári Szent János napjáról, másképpen

18 Vass Melánia: Oroszhegyi szekeresség

Tárgyi örökségünk

20 Mihály János: Álmos vezér várai a Székelyföldön

22 Koszta Csaba János: A rugonfalvi templom

Lábjegyzet

23 Kolombán Zsuzsánna: Körkép a Kárpát-medence népi vallásosságáról

23 Hajdani ízek Székelyföldről

Megkérdeztük

24 „*Minél realisabban látni a helyzetet*”

Novák Károly István beszélgetése Bárdi Nándor jelenkor-történésszel

Közgyűjteményeink

26 Miklós Zoltán: Egyéni törekvés – közösségi érdek.

A homoródszentpáli tájház létrehozásának előmunkálatai

Jelzések, emlékek, vélemények

28 Szócs Lajos: Szemelvények a korondi fazékgyárak történetéből

30 Ráduly János: Hány erdélyi rovás emlékünk Árpád-kori?

Székely fonó

31 Korondi anekdoták. Gyűjtötték id. és ifj. István Lajos

ÖRÖKSÉGÜNK : Történelem. Népelet. Néphagyomány.

I. évfolyam (2007) 4. szám

Megjelenik negyedévente

Kiadja a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont

Igazgató: dr. Hermann Gusztáv Mihály

Főszerkesztő: Kolombán Zsuzsánna

Szerkesztőbizottság: dr. Hermann Gusztáv Mihály, Kovács Árpád, Mihály János, Miklós Zoltán, P. Buzogány Árpád.

A szerkesztőség címe: Székelyudvarhely, 1918 december 1 utca, 9. sz., II. emelet.

Tel.: 0266-214440 (7–15 óra között), fax: 0266-214441

e-mail: oroksegunk@hereditas.ro

Műszaki és grafikai szerkesztés: Corvette Kft., Székelyudvarhely

Nyomdai munkálatok: Infopress Rt., Székelyudvarhely

Megjelenik a Hargita Megyei Tanács és az Eurotrans Alapítvány támogatásával.

Csikmindszenti Nagy István (1873–1937)

Csikszék néhány kiváló alkotót adott az erdélyi művészetnek. A legjelentősebbek és legismertebbek: Márton Ferenc, zsögödi Nagy Imre és a világhírű Szász Endre grafikus stb. Azonban joggal sorolhatjuk közéjük csikmindszenti Nagy Istvánt is, aki, bár nem tartozik a művészetet kedvelő és értő széles közönség által ismert és elfogadott művészek sorába, a romániai magyar művészet Trianon utáni időszakának egyik meghatározó alakja. Írásunkkal a művész halálának hetvenedik évfordulójára kívánunk emlékezni.

Nagy István a Csík megyei Mindszenten született 1873. március 28-án egy székely gazdálkodó család legidősebb gyermekeként. A csíki mércével mérve vagyonosnak számító – 52 hold földön gazdálkodó – család érdekeit szem előtt tartó apa, Nagy Antal István tizenkét éves fiát a csikszeredai gazdasági iskolába íratta azzal a nem titkolt szándékkal, hogy majd neki kell folytatnia a gazdálkodást a családi birtokon. A földműveléshez értő és vonzódó Nagy István életpályája azonban teljesen más irányt vett a gazdasági iskolában eltöltött három év után. 1888 őszén édesanyja, Sándor Mária biztatására (édesapja ekkor már halott) a kolozsvári tanítóképzőbe iratkozik.

Az ifjú Nagy Istvánt a kolozsvári környezetben érik azok a hatások, amelyek végül is a művészpálya felé irányítják. Nagy hatással van rá Sárdi István rajztanár, aki a tanítás mellett a

művészetnek szentelte szabadidejét, illetve lelkes szervezője volt a kincses város képzőművészeti megmozdulásainak. Jogosan tekinthetjük Sárdi Nagy István első művészi irányítójának, hiszen nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy tanítványa megszeresse és elsajátítsa a rajzolás technikájának alapjait. Sárdi István, aki korának egyik legképzettebb erdélyi alkotója volt, Nürnbergben és a müncheni akadémián tanult festészetet, rendszeresen közölt rajzokat a budapesti *Vasárnapi Újságban*. Feltehetően az ő biztatására küldi el Nagy István is az említett lap szerkesztőségének első szénrajzait, amelyekre Kelety Gusztáv, a Mintarajziskola igazgatója felfigyelve, művészeti tanulmányok elvégzésére biztatja az ifjút. Ekkor mutatkozik be először mint rajzoló.

A tanítóképző elvégzése után a magyarországi Homokmégyre kerül tanítónak. Mindössze két évet tölt az itteni tanyai iskolában. Közben állandóan rajzol. Témája a paraszt és a paraszti, tanyai élet; képei iskolája falait díszítik.

Kelety Gusztáv folyamatos ösztönzésére az 1894/1895-ös tanévtől kezdődően a Mintarajziskola hallgatója lesz, ahol többek közt Székely Bertalan a mestere. Ettől kezdve életútja azonos a kor művészeinek sorsával. Két és fél évi budapesti tartózkodás után Münchenbe megy, beiratkozik az Akadémiára, ahol Franz von Lenbach, a kor neves portréfestőjének és J. G. Herterichnek a tanítványa. Elhagyva Münchent, Párizsba utazik, ahol a Julian Akadémiára iratkozik be. Csak nyolc hónapot tölt Párizs pezsgő és sokirányú művészlétkörében. Ez idő alatt a múzeumok állandó látogatója; Rembrand és Van Gogh munkáit csodálja, akiket élete végéig péld-

aképeinek vall. Útja szükségszerűen Olaszországba is elvezet.

Külföldi éve alatt elmélyíti mesterségbeli tudását, magas technikai szinten sajátítja el a rajztudást, bővíti grafikai, festői és anatómiai ismereteit. Talán nem érdektelen megemlíteni azt sem, hogy mind kolozsvári, mind külföldi tanulmányaihoz a Csíki Magánjavaktól kapott ösztöndíjat a székely határőrök leszármazottjaként.

Tízévi távollét után hazatér. Néhány sikeresnek mondható bemutatkozó kiállítás után visszavonul a nyilvánosságtól közel másfél évtizedes magányába. A többnyire szülőfalujában töltött évek alatt megalkotja önálló, egyéni művészi kifejezőeszközeit, amelyeket a természetelvűség, a tájban létező örökérvényűség megragadása, a harmónia jellemez. Közben bejárja szűkebb szülőföldjét: Mindszentet, a Békás-szorost, Tatros völgyét, a Gyimeseket, s elvonultan, senki által sem zavarva dolgozik. A fenyveseket, esztenás mezőket járva, motívumokat keresve lázasan rajzol és fest. A gyakori barangolások a művészt kifejezőeszközeinek megváltoztatására késztetik: az olaj helyett a szén- és ceruzarajzok, pasztellek sokasodnak. Másrészt, míg pályája kezdetén főként portrékat készített, addig a természetben tett séták hatására a tájképek kerülnek előtérbe. Az útkereső évek 1914-ben zárulnak le, amikor legjobb alkotásaiból válogatva Marosvásárhelyen, majd Budapesten

Önarckép (pasztell)

Édesanyám (ceruza és fehér kréta)

Csikvidéki falu (pasztell)

szervez kiállítást. Az elért sikerek ismét bevitték Nagy István nevét a köztudatba.

Az első világháború változásokat hoz a festő életébe. Művészi megfigyelőként részt vesz az erdélyi, olaszországi és galíciai ütközetekben. A fronton főként katonaportrékat fest, amelyeken már az expresszionizmus jegyei is felfedezhetőek. A többnyire szénrel készített portrékról kiszáradt, beesett szemű, elgyötört, kétségbeesett, reményvesztett katonarcok néznek vissza ránk. Itt, a harctereken teljesedik ki Nagy István rajzművészete.

A háború után – rövid kolozsvári kitérővel – Magyarországra távozik. Az Alföldön telepszik le. 1920-tól megkezdődik alkotói életének második, „alföldi” szakasza. A háború utáni kilátástalanságban létfenntartása érdekében szerződést köt a Singer és Wolfner céggel, amely alkotásai ellenében állandó anyagi támogatásban részesíti. A budapesti közönség előtt 1923-ban mutatkozik be. A Nemzeti Szalonban rendezett kiállítását elismerés követi.

Alkotóképességének csúcsára a húszas évek második felében jut el, amikor legtöbb idejét Kolozsváron és környékén, valamint szülőföldjén tölti. Műveinek köszönhetően korának egyik megbecsült, népszerű alkotója. Szoros kapcsolatot alakít ki a két világháború közti romániai magyar irodalom képviselőivel, közéleti személyiségeivel, értelmiségiekkel, s többeknek megfesti portréját. Jórészt anyagi gondoktól mentesen él, egy kolozsvári ügyvéd, Nathán Móric veszi pártfogásába, aki házába fogadja, kiállításait szervezi és biztosítja képei eladását. Erdélyi tartózkodása alatt festett képeiből 1926-ban szerveznek kiállítást Kolozsváron, Kuncz Aladár megnyitóbeszéde mellett. A kiállítást a következő években megismétlik, majd utolsóként, 1928-ban Brassó következik.

Nagy István festészete hármas rétegű, felöleli mind a tájképet, mind a portrét és csendéletet. Lírai hangulatú tájképeinek inspirálója a szülőföld csodálatos természete. Színvilágának sajátos törvényei vannak, amelyek teljes összhangban állnak a festő harmónia utáni vágyakozásával. Általában kevés színt használ, de azokat mesterien alkalmazza: kéket, fehérét és feketét

a téli tájképeken, kéket és zöldet a tavasziakon. Redukált színvilágát szülőföldjéről, a hegyek koszorúza Csikból hozta magával, ahol az esztendő nagy részében három szín uralkodik: a hó fehérje, a fenyők zöldje és a fatörzsek feketéje. Felejthetetlenek a fekete-fehér szénrajzai, a szénrel feketített sötétzöldes és rótvöröses festményei is.

Arcképei nagyfokú expresszivitást, lelkiséget fejeznek ki. Előszeretettel festi meg a társadalom elesettjeit, kitaszítottjait, akikkel mindig együtt érez. A művészi érettség küszöbén lehetősége adódik behatolni az emberi arckifejezés mélységeibe is, amit virtuóz rajztudása tesz lehetővé. Művészetét az egy szuszra való alkotás jellemzi, alakjait energikus, kihangsúlyozott vonásokkal alkotja meg.

Nagy István, miután Erdélyből véglegesen távozik, családjával előbb a jugoszláviai Sajkásszentivánon, majd végül Baján telepedik le. Ekkor már elkezdődik testi-szellemi hanyatlása; betegsége, depressziós hangulata, fáradtsága művein is meglátszik. Pályájának utolsó szakaszában ismét azokkal a témákkal foglalkozik, amelyek betöltötték egész életét. Emlékezetből erdélyi ihletettséggel alkotásokat készít, amelyeken még egyszer meglevenednek a Gyimesi- és Gyergyói-havasok, a Gyilkos-tó, a Cohárd sziklái, az Oltárkö. Állapota közben romlik. Előrehaladott agyérelmeszesedést,

magas vérnyomást, súlyos idegrohamokat állapítanak meg az orvosok. Egy agyvérzés következtében elveszíti beszélőképességét, de erős akaraterejének köszönhetően tovább dolgozik. Ekkor festi meg utolsó önarcképét. Egy újabb agyvérzés vet véget nyughatatlan, kóborló életének 1937. február 13-án. „Végül is saját lelke ölte meg” – írja Nyirő József.

Nagy István, „a természet vándorköltője”-nek helyét nehéz meghatározni a magyar, s ezen belül az erdélyi festészetben. Nem sorolható egyik iskolához sem, stílusának nem voltak előzményei sem az előtte alkotók, sem kortársai munkáiban. Művészetét egyedi, utánozhatatlan.

Művei, a festő életmódjából adódóan, szétszóródtak, magángyűjteményekbe kerültek. Vándorlása idején rendszerint magával vitte mappáit, képeiből közben eladott, elajándékozott. Később családjának egyik biztos jövedelemforrása volt a képek eladása.

Forró Albert

Az iskolamesterekkel szemben támasztott erkölcsi követelmények

Mivel az iskolamestereket közvetlenül a különböző egyházakba tömörült közösségek tartották el, a mesternek nemcsak tanításbeli, mai kifejezéssel élve szakmai kötelezettségei voltak, hanem szigorúan tartania kellett magát azokhoz az erkölcsi normákhoz, amelyek áthágását a közösség nem csak előljáróinak, de közönséges tagjainak sem nézte el. Tény, hogy az iskolamesterek a különböző egyházak szolgálatában álló személyek voltak, esetleges vétségeiket egyházi testületek bírálták el. Kisebb vétségek esetén a mester megúszta egy dorgálással, legtöbbször a parciális zsinat részéről. Sorozatosan ismétlődő vétségek esetén azonban elmozdították állásából.

A továbbiak során néhány udvarhelyszéki példával illusztrálnám az elmondottakat. Az 1637. február 13-án tartott generális vizitáció végzései között olvassuk: „Az sófalvi mester Farczádi András scholában nem tanításáért, étzaka scholán kívül való járásáért, sok részegeskedéséért, kardoskodásáért, két tisztességes asszonyoknak próbálgatásaiért, dohányozásért, lapotzkás tántznak járásáért meglakoltatásra méltónak ítéltetett.”¹ Ugyanezen végzések 10. pontjában kimondják, hogy a dohányos mesterek vagy megveretessenek, vagy 6 forint büntetést fizessenek. Olyan falvakban, ahol a tánc, a népi játékok, farsangi népszokások erőteljesen éltek (minden bizonnyal Sóvidéket ilyennek kell tekinteni, hisz a vaskos humorú farsangtemetés is épp itt maradt fenn mind a mai napig), nehezen tudta megállni a mester uram, különösen, ha fiatal volt, hogy ezektől a bővérű multságoktól távol maradjon. Ha nem volt meg benne a mértéktartás, ilyen környezetben könnyen átlépte az erkölcsi normák határait. Nem véletlen, hogy ugyancsak Sófalváról van adatunk az előbbi esetről nem sokkal későbbi időben megfigyelt iskolamesterről. 1713-ban Vágási István iskolamestert, miután a sófalvi egyház vizitációja alkalmával megintették, a parciális zsinat ilyen feltételek mellett hagyja meg hivata-

lánban: *1-mo, hogy a Szt. Ecclesiat kövessem meg; 2-do, hogy tanuljak s tanítsak, 3-tio scholába hon üllyek és sz. tisztemet gyakoroljam; 4-to helytelen társasággal ne társalkodjam és az betsületes embereket ne fenyegegesem; 5-to meg ne részegedjem és senkit részegséggel meg ne botránkoztassak; 6-to a parajdi házamat, az melyet elzálogosítottam az sófalvi és az parajdi ecclesiának nagy botránkoztatására, ez esztendőben magamnak megváltom.* Ha pedig ezeket a feltételeket be nem tartja, hivatalából eltávolítják.

Hasonló vallomást tesz ugyancsak 1713-ban Füleki Mátyás agyagfalvi iskolamester: „Ego infra scriptus úgy vétettem fel az politikai állapotból [így jelölték a református kollégiumokban azokat a deákokat, akik világi pályára készültek: politicus, mások ecclesiasticus] az Agyagfalvi scholamesterségre az Szt. Partialistól és P. Szokolyai István esperes uramtól, hogy soha meg nem részegedem, helytelen társasággal nem társalgom, botránkoztató életet sem magam, sem feleségemnek nem engedek élni, tanulok s tanítok az canonok szerint. [...] Ha ezt nem cselekedném, törvényes proessus nélkül a parochialis házból kihányattassam.”

Akit felvettek az iskolamesterégre, attól megkövetelték, hogy ne részegkedjen, a maga vagy a felesége életmódjával ne botránkoztassa meg falubelijeit. Ennek ellenére gyakoriak a panaszok a részegeskedés miatt. 1713-ban Zágoni Pál muzsnai iskolamester a parciális zsinat előtt beismerte, hogy részegen az esperessel szemben engedetlenkedett, amiért megköveti a parciálist.² 1721-ben a vizitáció Dályai Lőrincz János patakfalvi iskolamesterről megállapítja, hogy: „korcsmákról korcsmákra járván sokszor részegeskedvén az utcán pipázik,” amiért 3 forintra büntetik.³

A korabeli adatok tanúsága szerint mindenik egyház szembesült az iskolamesterek, egyben kántorok részegeskedésével. Jövedelmük kiegészítésére némelyek még korcsmát is nyitottak. 1780-ban a parajdi református hívek azért panaszkodtak az egyházi előljáróknak, hogy Köpetzi János rector „bor kortsomát tart”, amely miatt háborúság is volt a faluban.⁴

Előfordult, hogy tanításbeli eredményeiért vagy egyéb jó tulajdonságaiért egynémely mester részegeskedését hosszú ideig eltűrték, figyelemzetésekkkel próbálták vétkes szenvedélyéről leszoktatni. Hátszegi András városfalvi mestert 1821-ben megint a parciális zsinat másodszori botránkoztató részegsége miatt. Három év múlva újból az a panasz ellene, hogy részegen ment nagypénteken templomba és annyira ittas volt, hogy a csizmájába vizelt. Ekkor elmozdítják állásából. Nem volt viszont nagy kínálat különösen unitárius iskolamesterekben, mert Hátszegi András három év múlva Homoródszentmártonban kap mesteri állást, hol – amint várható volt – 1830-ban panaszt emelnek a hívek ellene részegeskedése miatt. 1842-ben végül is nyugdíjba vonul Abásfalván, hová 1831-ben ment mesternek.⁵

Az eddigi példákban többször felmerült a pipázás mint vétség, különösen, ha nyilvánosan történt. Már az 1637. február 16-án Székelyudvarhelyen tartott általános vizitáció egyik végzése kimondja, hogy a dohányzó mesterek vagy megveretessenek,

*Sóvidéki farsangtemetés
Balázs Ödön felvételei*

vagy 6 forint büntetést fizetnek.⁶ Mivel a dohányzás szenvedélye mind szélesebb körben terjedt, büntetése is lényegesen enyhült idővel. Száz év múltán már csak a fele büntetést szabják ki a vétkekre.

A parciális és generális zsinatok jegyzőkönyveibe számtalan ún. paráznasági esetet is rögzítettek. Ritkán, de előfordul, hogy ezen erkölcsi botlások szereplői tanítók. A szentábrahámi rektor esete minden bizonnyal kivételes. 1797-ben azt jegyzik fel róla, hogy „mint maga, mint Édes Anyja prostituálta egész házáat, nevezetesen leányát.” A vizitáció „igazította a törvény útjára”.⁷ Az egyházi hatóságok szigorúan felügyelték az iskolamesterek magánéletét. Iskolamester csak hajadont vagy tisztességes híru özvegyet vehetett feleségül.

Zsinati végzések szabályozták a mesterek öltözetét is. Így nem viselhetek skatulyás süveget, gombos mentét, sem leppentyűs ujjú mentét. Dolmányon vagy mentén tilos volt a prémes gallér viselése. Az 1783. szeptember 7-én tartott nagybaconi általános zsinat végzése így szól erről: „Az iskola mesterek is hasonlóképpen fekete vagy szederjes köntöst viseljenek, de hogy ha mentében vagy mint hívják tógába ne öltözzenek.” A ruhaviselésre vonatkozó normák áthágására aránylag kevés a példa. 1782-ben a sófalviak bepanaszolják Dáné János iskolamestert, mivel „a rókás mentét is nem régen tette le.”⁸

Bár az említett példák és helyzetek udvarhelyszéki református és unitárius egyházközsegekből valók, hozzá kell tennünk, hogy a mesterekre vonatkozó katolikus kánonok szinte szó szerint megegyeznek ezekkel. Az 1674-ben és 1717-ben tartott erdélyi római katolikus kongregációk több pontban határozzák meg a mesterek iránti elvárásokat. Mindenekelőtt leszögezik, hogy az iskolamester közvetlen és legfőbb felettese a plébános. A mesterek nem vállalhatnak jegyzői teendőket, kivéve Oláhfalut és Zetelakát. Kötelességükké tették a reggeli és esti harangozást és azt, hogy a gyermekeket nem csupán az írásra és olvasásra, de a jó erkölcsre és a keresztény vallás alapismereteire is megtanítsák. A mesterek az egyszerűség és jámborság mintaképei kellett legyenek, akiknek nemhogy részeg, de még mámoros állapotban sem volt szabad mutatkozniuk. Ugyanakkor szigorú büntetés terhe mellett tilalmas volt a plébánosok sértegetése, kurválkodás, házasságszédelés. Egyházi szolgálatuk alatt szederjes színű, hosszú posztóköpenyt kellett viselniük.

Amellett, hogy a területi egyházi hatóságok szabályozták a kántortanítók és instruktorok kötelességeit, gyakran a falutörvények is kitérnek erre. Akárcsak a református és unitárius egyházközsegekben, a katolikus falvakban is előfordultak botlások, erkölcsi vétségek a kántortanítók részéről. 1690. június 3-án Szeblébi Berta-

lan vikárius előtt tárgyalták le Lakatos Ferenc iskolamester esetét. A ditrói hívek kijelentik, „hogy fogadott papjait is készebbek elbocsátani, pap nélkül lenni, hogy sem Ferencz Deiakot elbocsátani”. Úgy látszik, a falu mint a helyzet jó ismerője azon túl, hogy ragaszkodott a mesterhez, méltánytalanul tartotta az esperes részéről őt ért dorgálást. Ezt jól tudta a mester is, mert esperesének szemébe mondja: „ha részegebb vagyok kegyednél, büntetődjem”. A püspöki vikárius határozta mégis azt, hogy nem lehetett ditrói mester, mert: „Itten részegeskedett sokszor éjszakákon muzsikált, és hosszú böjtben is cum scandalo populi, egyébaránt is inkább hajdú életet viselt, hogy sem egyházi mesteriséget.”⁹

A felsorolt példák természetesen nem általánosíthatók, inkább életszerűvé, valóssá teszik azt a képet, amit vidékünk XVII–XVIII. századi iskolamestereiről alkotunk. Legtöbbjük meggyőződéssel, hittel és szeretettel végezte terhes hivatását. A közösség nem csak szigorú volt irányukban, de meg is becsülte munkájukat.

Albert Dávid

¹ Udvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára, Székelyudvarhely (UREL). Liber Ecclesiae Orthodoxae in Sede Udvarhelyi Existens. I/2 [régijelzet]. 42. o.

² Az 1713. évi eseteket lásd uo. 73. o.

³ UREL Liber Ecclesiarum secundum helveticam confessionem.... Az 1721. évi vizitáció.

⁴ Uo. Protocollum visitatorium ecclesiarum reformatarum in diocesis Udvarhelyiensi... Anno 1780. 12 [régijelzet].

⁵ Erdélyi Unitárius Püspökség Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár. Partiális Synodus jegyzőkönyvei. 1824.

⁶ UREL Liber Ecclesiae Orthodoxae in Sede Udvarhelyi Existens... I/2 [régijelzet]. 1637. febr. 16-i generális vizitáció végzései.

⁷ Erdélyi Unitárius Püspökség Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár. Vizitációs jegyzőkönyvek.

⁸ UREL Protocollum visitatorium ecclesiarum reformatarum in diocesis Udvarhelyiensi... Anno 1782.

⁹ Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. Kolozsvár, 1860. I. 45–48, 57, 62–73.

Egy ásatás mozzanatai A csíkmenasági templom kutatása

Sokszor tapasztalom, hogy „a szakszerű” ásatási beszámolók a szélesebb közönség számára túl szárazak. Érthetetlen a kutatás motivációja, menete, eredménye. A régészet ezáltal a kevesek zárt, féltve őrzött ismerete marad. Ezért az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy az átlagolvasót vezessem végig a helyszíni munka kérdésein, kételyein és sikerein. Érezze úgy magát, mintha tagja lett volna a csapatnak. Hiszen a kutatások – a „tudós” tanulmányoktól és citációs indexektől függetlenül – végső soron a mindenkori érdeklődőért vannak.

A Fiság egyik mellékvize melletti, bükkössel szegélyezett völgyben húzódik meg Csíkmenaság. A falu, elrejtettsége ellenére több turisztikai útleírásban szerepel, a látogatókat elsősorban a templom vonzza. A csíkmenasági templom régóta ismert a szakemberek, de a laikus érdeklődők körében is. Méltán, hiszen érintetlen gótikus szentélye, kopottsága ellenére ma is gyönyörű festett boltozata, mérműves csúcsíves ablakai középkori hangulatot keltenek a nézelődőben. A templomba belépő elsőként középkori Mária-szoborra pillanthat az északi hajófalán, és ha szerencséje van, hallhatja az 1542-ben öntött harangot is.

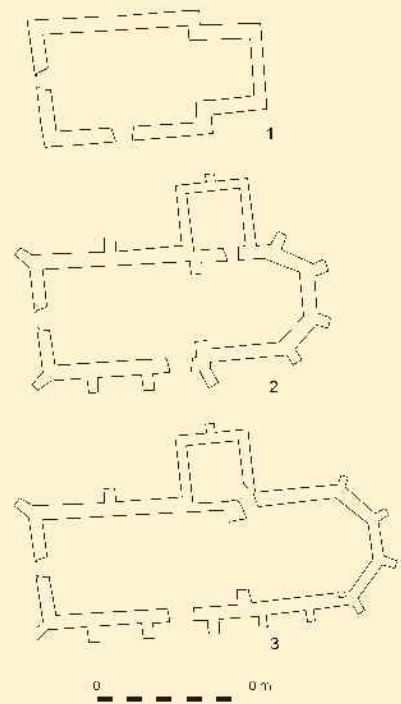
Idén az idelátogatókat viszont építőtelep fogadta: felszedett padló, levett vakolat, állványok és földhalmok. Benczédi Sándor irányításával mindenre kiterjedő helyreállítás zajlik. Volt már fedélszék-megerősítés, külső vízmentesítés, tereprendezés. A mun-

A középkori Mária szobor

kálatok részeként, néha előfeltételeként meg többféle kutatás folyt és folyik az ódon falak között. Meglehetősen szokatlan ez errefelé. A legtöbbször félve-dugva végzett úgynevezett „helyreállítások” során Székelyföldszerte verik le a vakolatot, vezetnek villanyt, gázt, cserélnek padlót, ásnak vízvezető árkokat régész felügyelete nélkül. A kétségtelen jó szándék így azzal jár, hogy újabb középkori falképek tűnnek el nyomtalanul, dokumentálatlanul jelennek meg a régi egyház alapfalai, hogy aztán újra évtizedekre elrejtőzzenek, illetve olyan sírokat bolygatnak meg, melyek valószínűleg az illető település legkorábbi leleteit tartalmazzák. Az indok többnyire a pénz hiánya, ám arra ritkán gondolnak, hogy az így megspórolt összeg, idő és energia fejében örökre eltüntetik azt, ami az illető épület vagy akár a falu évszázados öröksége, legmegbecsültebb emléke, büszkesége lehetne. Most a törvényességről itt ne is ejtsünk szót.

Nos, Menaság kivétel. A jég már 1999-ben megtört, amikor a tervbe vett vízmentesítést megelőzően több kis szelvényt nyitottak a templom körül. Jellemző az elmaradt kutatási helyzetre, a helyi mentalitásra, hogy ez volt a legelső csíki templomásatás. Ekkor Daniela Marcunak sikerült igazolnia, hogy a hajó támpillérei utólagosak, a sekrestye szintén utólag épült a hajóhoz. A szentély északi oldalánál egy átlósan kinyúló alapfalat talált, ami alapján egy saroktámpilléres, egyenes szentélyzáródású, XIII. századra keltezett korábbi templomot rekonstruált. A támpillér alatt egy sírt is azonosított, ami egy még korábbi templom közvetett nyomának tűnt. A középkorban ugyanis csak a templomok körül, a cinteremben volt szabad temetkezni, így a sír arra utalt, hogy lennie kell még egy korábbi épületnek is.

A középkori templom periódusai

- (1. Román kor XIII–XIV. sz.;*
- 2. Kora gótika XIV. sz.;*
- 3. Késő gótika XVI. sz.)*

Folyó év júniusában a templombelsőben is lehetőség nyílt a kutatásra. A meglehetősen szűkre szabott időben igyekeztünk a több kulcsfontosságú helyen nyitott, de viszonylag kis szelvényekből minél több információt ki-preselni.

A szentélybelsőben, az 1999-es adatok ellenőrzése céljából nyitott szelvényekben egy sokszögzáródású korábbi gótikus szentély alapfalai kerültek elő. Ennek egyik támpillére éppen arra a helyre volt kiserkeszthető, ahol azt a bizonyos átlós alapfalat találták. Így bármennyire is csábító volt, a korábban rekonstruált egyenes szentélyzáródást ki kellett zárunk.

Kérdéses maradt viszont az általunk feltárt szentély és a hajófalak viszonya. Munkánkat nagyban segítette, hogy a nedvesedés miatt megközelítőleg egy méter magasságig eltávolították a vakolatot, így a falakon megfigyelhető szabálytalanságok alapján már több helyen gyanítottuk, hogy a föld alatt visszabontott alapfalakat találhatunk. Így a mai hajó falain, a barokk mellékoltárok előtt falcsorbázat jelezte egy korábbi, nyugatabbi diadalív létét. Az itt nyitott szelvények vi-

A szentély boltozata és az évszám felirat

szont bizonytalan eredménnyel zárultak: a sekély alapozás, az alapozásnál mélyebb (!) járószintek, illetve a sírok miatt csak csekély nyomát dokumentálhattuk a régi templom vállának (a hajó és a szentély közötti beugrásnak). Zavarunkat növelte, hogy az itt, illetve a hajó alapozásából gyűjthető habarcs eltért a kora gótikus szentély alapozásának habarcsától. Tehát a mai templom előtt két korábbi periódussal kell számolni!

De hol a legkorábbi szentély? A XVIII. századig felnyúló sorozatos temetkezések miatt a szentély belsejét teljesen szétásták, így egyetlen hely maradhatott bolygatatlan, a sekrestye lépcső alatti „tenyérsny” terület. És valóban, itt sikerült azonosítani egy kicsiny, de határozott falsíkkal rendelkező falszakaszt, melynek habarcsa, falszöveve is egyértelműen egyezett a hajó alapozásának hasonló elemeivel. A legelső templom tehát valóban egyenes záródású szentéllyel rendelkezett. Hosszára, a hajóval való kapcsolatára azonban csupán az említett falhiba utalt. Az erre épített korai diadalív-elméletünk többeknek nem volt elég meggyőző. Bármilyen furcsa is, a legelső hajó és a hozzá tartozó szentély hosszát elsőként a kora gótikus periódus átépítései jelezték. Az egyenes záródású szentélyt az első gótikus átépítéskor ugyanis elbontották, de a hajófal megmaradt, úgy, hogy a falak mellé a déli, külső oldalon utólag merőleges támpilléreket építettek. A hajó és a szentély közötti vállnál, a saroknál a támpillért átlósan rakták, éppen ott, ahol a belső falhiba is befele forduló falat, sarkat jelzett. Ez így együtt a tamáskodókat is meggyőzte, a kételeyeket eloszlatta. A sekrestyében nyitott kis szelvényben, az északi oldalon is sikerült a túlsó vállat megfogni, itt azonban már átlós támpillér nélkül. Ez minden bizonnyal azt jelzi, a gótikus bővítéskor már tervbe volt véve a korábban hiányzó sekrestye is, így ezért ide nem is építettek támpillért, hiszen az a sekrestye belterébe esett volna.

Maradnak a keltezés kérdései. Mikor épült az egyenes záródású első templom, mikor zajlott az első gótikus bővítés? És a második, a mostani szentély mikori? Az ásatás során azonban

egyértelmű korjelző lelet nem került elő. Ilyenkor három lehetősége van a kutatóknak. Vagy hallgat, azt a látszatot keltve, hogy ez mindenkinek egyértelmű illene legyen, vagy egy-két párhuzam és a rendelkezésre álló közvetett adatokból keltez (hogy ilyenfajta egyenes szentély a XIII. században gyakori, a kora gótika az XIV. század, a késő gótika pedig a XVI. század eleje), vagy nyitva hagyja a kérdést, azzal, hogy ma még kicsik vagyunk hozzá, aludjunk rá.

Annyit tudunk, hogy az első periódus már jó ideje használatban volt a gótikus átépítéskor, ugyanis a kora gótikus támpillérek alatt már több rétegben kerültek elő sírok. Azaz a templom körül már régóta temetkeztek (cinterem latinul coemeterium = temető), nem volt már hely, vagy nem emlékeztek a régi sírokra. A második (= első gótikus) periódus korát talán azon elfalazott csúcsíves ablak jelezheti, amely a déli falon található. A harmadik nagy építkezés az 1542-ben öntött harang, illetve az 1543-as, ma a budapesti Nemzeti Galériában található oltár alapján, a XVI. század első felében lehetett, ha feltételezzük, hogy az új szerzeményeket már az építkezés befejezése után rendelték a derék menaságiak. Annyi bizonyosnak tűnik, hogy a szentélyfalon olvasható Æ.T.H 655 felirat nem keltezheti a mostani boltozatot, mert alatta korábbi kifestések is vannak. Sőt a fedélszéke egyes jelei

arra mutatnak, hogy egykor nem is volt boltozva a templom, így hajlunk arra, hogy 1655-re a kifestést tegyék.

A keltezési bizonytalanságok mellett azonban több fontos megállapítást tehetünk. Először is: a falu első említése 1567-ből való, így – bármikori is az első periódus (valamikor a XII–XIV. század között) – a régészeti adat több évszázaddal megelőzi az írott forrásokat, a falu története tehát jóval a XVI. század közepe előtről indítható. Másodszor: Csíkmenaság hiányzik az 1333–1334-es pápai tizedjegyzékből, de ekkor már biztosan állt temploma, tehát a tizedjegyzék nem a teljes templomhálózatot örökölte meg. Harmadszor: ha itt, ebben a kis zsákutca völgyben ilyen korai, izgalmas építéstörténetű templom áll, mire számíthatunk a jobb fekvésű települések esetében? Negyedszer: majd minden középkori templom rejt magában feltárássra váró titkokat. Csak rajtunk áll, hogy szükség, lehetőség esetén megpróbáljuk-e megfejteni, megörökíteni ezeket a nyomokat, vagy az esélyét sem adjuk meg magunknak és utódainknak, hogy azt, amit örököltünk, ne tékozzoljuk el.

Botár István

Az udvarhelyi sajtó újrászületése: az 1894-ben indított Székely-Udvarhely

A sajtó hangja, állapota, színvonala mindenkor annak a társadalomnak a képét tükrözi, amelyben az illető sajtó dolgozik, alkot, nevel, kritizál. A székelyudvarhelyi sajtótermékek történetének hőskorszaka az 1872–1877 közötti időszakra tehető, amikor – egymást követő években – három lapindítási próbálkozásnak lehettünk szemtanúi: *Udvarhely* (1872–1873), *Baloldal* (1874–1876) és *Udvarhelyi Híradó* (1877). Azonban a kevés előfizető, illetve a vasút által egyre könnyebben Székelyföldre jutó budapesti és más erdélyi lapok konkurenciája miatt mindhárom lap megszűnt.

A székelyudvarhelyi sajtótörténet újabb szakasza kezdődött el 1894-ben, mikor közel húszévnnyi kihagyás után a városnak ismét saját hetilapja lett. Az említett év az udvarhelyi nyomdászat terén is jelentős előrelépést hozott, hiszen ekkor telepedett le Udvarhelyen a háromszéki származású Betegh Pál, aki megalapította a Becsek Dániel-féle nyomda mellett a város második nyomdáját.

Az új hetilap, a *Székely-Udvarhely* első és egyben mutatványszáma 1894. december 25-én jelent meg. Kiadására maga Betegh Pál vállalkozott. A lap Udvarhely vármegye közigazgatási, közgazdasági és közművelődési hetilapja kívánt lenni. A tizenhét évnyi fennállási idő alatt a szerkesztőcsapat számos változáson esett keresztül. A kezdetekben a lapirányításban leginkább a helyi tanári kar vezető személyiségei vállaltak meghatározó szerepet. Az első főszerkesztő, Vajda Emil főreáliskolai tanár 1897-ig, Győrbe való távozásáig a város közművelődési és sportéletének egyik fő mozgatója volt. A lap egyik főmunkatársa, Pogány Kornél tanár szintén 1897-ben távozott el Debrecenbe. A társszerkesztők közül megemlíthető Embery Árpád, a katolikus gimnázium tanára, aki a közművelődés terén folytatott szervezői tevékenységet, továbbá Kénossy Béla és Solymossy Endre tanár, későbbi országgyűlési képviselő. Idővel a lap szerkesztését a hivatásos újságírók vették át, például Fülei Sz. Lajos újságíró és költő, Pál Ernő újságíró.

A *Székely-Udvarhely* kezdetben vasárnaponként, 1903-tól pedig hetente kétszer: csütörtökön és vasárnap jelent

meg. Az ellenzéki lapnak azonban hamarosan szakmai, üzleti és politikai vetélytársa akadt, az 1898-ban megjelenő második székely anyavárosi lap: az *Udvarhelyi Híradó*. A *Székely-Udvarhely* volt azonban a város azon hetilapja, amely túlélte a kritikus első éveket, és az állandósulás útjára lépett.

A lap tartalmi szempontból nem különbözött a hozzá hasonló kisvárosi folyóiratoktól. A vezércikkben leginkább az éppen napirenden lévő társadalmi, gazdasági és politikai témák kerültek terítékre. A vezércikk alatt rendszerint a tárca húzódott, amely egész Erdélyben igen nagy népszerűségnek örvendett. A második oldalon inkább gazdasági jellegű írások és nemzeti események jelentek meg. De szintén itt kaptak helyett a nagyobb lélegzetű írások, például dr. Szádeczky Lajos akadémiai előadásának kivonata *A székely határőrség szervezése 1762–1764-ben* címmel. A harmadik oldalon helyi hírek sorakoztak. A képzőművészeti és könyvkritika teljesen hiányzott a tartalomból, de időközönként az irodalmi rovatban megjelentek rövid

könyvismertetések. Ellenben volt állandó színházkritika, amely ugyan csak részben vállalta a közönség irányítását, de állandóan fenntartotta az érdeklődést. Szintén az említett oldalon volt található a *Törvénykezés* rovat, amelyben a székelyudvarhelyi törvényszék legfontosabb ügyeiről kaphatott értesítést az olvasó. A lap utolsó oldalán lévő reklámok pedig évről évre magasabb színvonalról tettek tanúbizonyságot.

A lap szerkesztőgárdájában bekövetkezett személyváltások tükröződtek a szerkesztési formák változásaiban. A lapot a negyedik évfolyamtól Betegh Pál szerkesztette, főmunkatársa Fülei Sz. Lajos újságíró és költő volt. Érdekességként jegyezném meg, hogy 1904-ben Betegh Pál könyvkereskedése újságelárusítási osztályt rendezett be. Itt a napi, heti és havi folyóiratok voltak megvásárolhatók.

1905-ben az addig vegyes tartalmú hetilap az Udvarhelymegyei Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt lapjává vált. A lap fejlécén olvasható az új szerkesztő-

bizottság névsora: Gyarmathy Dezső, Hinléder Fels Ernő, Kállay Tamás és Viola Sándor. A laptulajdonos továbbra is Betegh Pál. A folyó év során tovább bővült a szerkesztőbizottság az *Udvarhelyi Híradó*tól átpártolt Pál Ernővel. 1905 végén a 98-as lapszámtól a folyóiratot már csak Pál Ernő mint felelős szerkesztő irányította, mellette ismét Fülei Sz. Lajos tűnt fel. 1906. április 12-én újabb változás történt, felelős szerkesztő Pál Ernő és Hinléder Fels Ákos. 1907-től a laptulajdonos Betegh Pál lett főszerkesztő, őt az elkövetkező két évben Deréki Antal segítette felelős szerkesztőként. 1909. januárjától Szász Endre jelenik meg Betegh Pál mellett felelős szerkesztőként.

A szerkesztést végző személyek folytonos változása hatással volt a lapra. Megszűnése meglehetősen hirtelen történt. A *Székely-Udvarhely* 1913-ban, a XVIII. évfolyam első negyedévében a 22-es lapszámmal szűnt meg. Ezzel az udvarhelyi újságírás történetében az egyik leghosszabb ideig fennálló lap szüntette be működését. A megszűnés hátterében a Hinléder Fels Ernő által Betegh Pál ellen indított rágalmozgás és becsületsértési ügy állt. Betegh Pál bíráló írást jelentetett meg az oklándi járás székháza számára vásárolt épület kapcsán, amelynek éppen Hinléder Fels Ernő ügyvéd volt a tulajdonosa. A lap a nyilvános versenytárgyalás elmaradását bírálta. A per következtében Betegh Pál úgy döntött, hogy átmenetileg kivonul az udvarhelyi közéletből.

A későbbiekben több olyan sajtótermék tartotta a *Székely-Udvarhely* örökségét magát, amely Betegh Pál nyomdájában látott napvilágot. Ilyen például a mindössze pár lapszámot megért 1913-as *Udvarhelyi Újság*. Majd az 1913. november 30-án megjelenő *Székelyország*, amely a *Székely-Udvarhely* jogutódjának tekintve magát, átvette annak évfolyamszámozását. Az említett folyóirat 1916 nyaráig szolgálta ki az udvarhelyi olvasóközönséget. Az évfolyamszámozást pár éves szünet után az 1920-ban megjelenő *Székely Udvarhely*, majd az 1921–1922 közt szerkesztett *Székely Hírek* vitte tovább. E sajtótermékek bővebb bemutatására egy következő lapszámban kerítünk sort.

Gidó Csaba

Métális levelek Székelyudvarhelyről

Egy-egy település életére vonatkozóan számos helytörténeti adatot találhatunk a *határleírások* és a *métális levelek* vizsgálása során. A határ – az általános szóhasználatban – egy település határjelekkel körbehatárolt, az adott településhez tartozó földek egészét jelenti. A szántóföldi műveléssel hasznosított, általában nyomásokra osztott határrész neve a *mező*. A három fordulóban, vagyis nyomásban hasznosított határ neve a *három határ*.

A XIX. század közepén megkezdődtek Székelyföld területi kataszterezésének és telekkönyvezésének előmunkálatai. Ennek kapcsán kerítettek sort a falvak és városok határának pontos megállapítására. Ez úgy történt, hogy a szomszédos községek erre megválasztott lakosai, jurátusai együttesen végigjárták a közös határszakaszt, és jegyzőkönyvbe foglalták a határvonal leírását. A határvonal kijelölése két település között és a részletes kitűzést követő határkövekkel és más jelekkel való megjelölése már a közös határ állandósulásáról tudósít. A helyi tollvívő jegyzőkönyvbe foglalta a határvonal leírását oly módon, hogy feljegyezte benne az egyes határjelek (határhalmok, határkövek, illetve oszlopok, bevéssett keresztel megjelölt fák stb.) helyét, a következő határjelig húzódó vonalszakasz irányát és lépésben megadott távolságát.

A *határleírás* tulajdonképpen a síkbeli tereppontokat rögzítette az akkori hivatali szerveknek és a közsférának. Székelyudvarhely város *Határ Leírása* 1852-ből, a *métális levél* pedig 1873-ból származik. A *Székely Udvarhely város Ellenőrzési kiszámítása* a XIX. és XX. századok fordulóján készült. A fenti három dokumentum számos helyismereti adatot tartalmaz, különösen a helynevekre, dűlőkre vonatkozóan.

1. Az 1852. évi határleírás

Címe: N. 9. Másolat. Adó-vidék Udvarhely. 36.-ik Becsű kerület. Határleírása Sz. Udvarhely város adó-községének 1-ső határa. Sz. Udvarhely December 13-n 852. Nagy Lajos cs. k. kerületi fogalmazó és kirendelt biztos. Jelen határleírás a telekkönyv bírálata alkalmával helyesnek találtatott. Sz. Udvarhely 1863. április hó 10-én. Gallé Ferenc. Hitelesítő: Gerich Adolf Székelyudvarhely, m. kir. közjegyző. 1876. augusztus hó 12-én. [13 oldal; sorszám 44/1876.]

A hátsó borítón: Hiteles másolat. Sz. Udvarhely város Határ Leírása 1852. évről; *Gerich Adolf királyi közjegyző Székelyudvarhely feliratú száraz pecsétellátva.*

Sz. Udvarhely határos északnyugatról: Szombatfalvával. Észak és keletről: Bethlenfalvával. Délről: Patakfalva és Árvátfalvával. Délnyugatról: F. Boldogasszonyfalvával és Bikafalvával. Nyugatról: Hodgyával.

A határleírásban szereplő földrajzi nevek:

Szombatfalva felől: N. Küküllőn lévő híd; Nagy Küküllő árka; Vár malma zsilipje; Szombatfalvi palló.

Bethlenfalvi határ: országút mellett lévő vereskereszt; Gálfy juss és udvarhelyi Plébánia birtoka közt; Reformata Ecclesia Cantora kimenő földje; Sipos László maradéki; Szabó Ferencz földjének Udvarhely felé való végén; Gálfy juss musdájának dél felé való végén; Simén csepesz nevű helyen egy vízmosásos nagy árok; udvarhelyi néhai Szeles Márton földjének bütüjén; Szarkakő felé; udvarhelyi Zakariások földje; város felé bejövő erdőútgig az úgynevezett Cseredomb alján; Cseredomb oldala nevű helyén; Kőkép felé; Kőképig; régi Csíki út nyakán az út belső felibe; Záldogalatt az út belső felén; Magyaros közti úton; kalapos elmozdíthatatlan keresztel köig; Bükk felé; a régi Csíki út patakáig az úgynevezett Csíki kapuig; a régi Csíki út közepén kifelé; magas Bükkön lévő halomig; a Szarkakőre feljáró út belső szélég.

Patakfalvi határ: árvátfalvi Nagy- és Hérczei fiak birtokának tartva; Szarkakő felé; Szarkakő keleti oldalába; Szarkakő tetején lévő hatodik halomig; Szarkakő felé kijáró régi utat tartva; Keresztfa mezején felül; Serestető útja jobb oldalán; Serestetőtől.

Pótló jegyzőkönyv Az Udvarhely város és Patakfalva közti Mondóhegy mege nevű differenciás helynek kijárásáról és ideiglenes kihalmozásáról [Itt a Nagyoldal és a Mondóhegy közötti szakasz képezte a vita tárgyát – megj. V. L.]

További halmozás: Mondóhegynek tartva; a Mondóhegy felé; Mondóhegy tetején a Patakfalvi Jakab István szántója alsó végénél; Serestető bércze felé; a Serestető bérczén lévő holt úton.

Árvátfalvi határ: Bérczetön lévő halomtól, a bérczúton mindenütt.

Felső Boldogasszonyfalvi határ: N. Küküllőig; a Küküllőtől az Ugron Menyhárt földje szélén.

Bikafalvi határ: Csicsér tetején levő halomig.

Hodgyai határ: Csicsér tetején levő halomtól; a Budvár nyugati oldalán, Udvarhely és Hodgya közt a határ differenciába van.

Szombatfalvi határ: Déákok erdeje tetején; a Küküllő északi oldalán fel a pap gátjáig [minthogy a Küküllő a határ]; a Serház mellett felállított 2-ik halomig; Nagyhid szegéig.

Székelyudvarhely, october 24-én 852.

Más földrajzi nevek *Patakfalva felől:* Burján erdeje; Szarkakő felé; Keresztfa mezeje; Mondóhegy megetti helyen; Árnyék Bükk patakán túl; Csere erdő szögletén; Serestető útján belül kijáró út; Gyepes út oldalába; Ciher közt; a Csere szélén a Csere mellett lefolyó Szárcsika patakáig; a Ciher mellett egy halom; Gyepű; Keresztfa mezejétől bejáró út.

Hodgya felől: Bükk vápájánál; Budvára kapujánál.

2. A métális levél

Címe: Métális levél. Mely készítetett 1873. augusztus 7-én a Sz. Udvarhely város határaiban lévő minden egyes birtokos helyei, a város közhelyeitől halommal

kiszakítása, vagyis elkülönítésétől város gazda Balázs Ferencz által; és ugyan az ő vezetése alatt a fenn meg jelenő helyek Tt. felügyelő Ferenczi János, Kapcza Lajos és Ferencz János képviselő bizottmányi tagokkal együtt halmozattak ki.

Székelyudvarhelyt 1873. augusztus 7. Ezen fenn írt munkálat az alól írt Bizottság által vitetett keresztül, – tudniillik Balázs Ferencz V. gazda, Ferencz János V. képviselő, Ferenczi János határ fölügyelő, Kapcza Lajos biztosok. [16 oldal; sorszám 2174/873.]

Székelyudvarhely határának földrajzi nevei a métális levélből:

Az alsó határban, dűlő Budvárallya felső végibe

Dűlő Csicszer alya: Plébánia birtok; Szájdél János helye végiig; Szájdél János úr földje mellett.

Dűlő Nagy oldal alya: Matskási József és Szász Ferencz szénafüve szélyibe; Török Sámuelné földje; Ilyés Ferencz földje.

Dűlő Nagyaratás a közepső Határban: Szabó József földjétől; Szabó György földje szegig; Hikmondné földje bozótjába; Kapcza János utóda földje végibe; Balázs Ferencz földje bütünél fel; Kovács Mihály földje alsó külső végibe; Zakor Gergelyné földje szegig; Zakorné földje külső bütüibe; Nagy András földje vége; Árvát Nagyfiak helye alsó végibe; Boér Imrénő kaszálója és Boér családé; Szeghalom az út emellett; Nagyfiak helye külső szegin.

Dűlő Bükkeleje: Boér Józsefné helye felső végétől kezdve; Fodor Károly földjénél béfelé; Kassai János földje alsó szeginél; Czikmántori földje alsó végire szegletesen; Czikmántori Ferencz helye felső végibe; Zakariás Miklós helye alsó végibe; Balázi József helye felső külső szeginél.

Dűlő Nagyszeg alya: Nagyszeg erdején belül a Tolvaly úr földje végibe; Katona János földjébe; Szabó Bálint földjébe; Daróczi Károly földje véginél; Tolvaly úr kertére be; Pál János helye mellett a Veisz féle helyig; Veisz féle hely mellett; Szájdél János helyin kezdve, mely most Matskási József tulajdona; Szájdél helye felől, mint szeghalom; Sándor János kertye végső részin.

Dűlő Csere Nagyszeg: Nagyszeg patakánál a Zakariások kertye felső végéhez a patak martyán; Zakariások kertye véginél; Boér Józsefnő kertye mellett a Nagyszegbe.

Dűlő Csere alya: A Csere alatt a Simó Ferencznő alsó kapuzábéjához; Boér János kertye szegihez; Bálint Ferencznő helye alsó végibe; a R. Cath. Ispotály helyére lépve; az ispotály also külső szegibe, szeghalom; az ispotály helye felső és a Péter Lajos kertye alsó szegibe; Ferenczi fiak kertye végénél.

Ferenczi Fiak kertye körül a Falbükke; Péter Lajos kertye mellett a Falbükke; Kapcza Albert kertjénél kezdve; Kapcza Albert és a Szájdél János kertye között.

Dűlő Ilyés Parlaga: Szőcs Antallnő kertjére; Kovács Sándor úr kertjéig; Kiss Mihály kertye szegire; Kiss Mihály kertye felső és a Tibád József kertye alsó végibe

össze ütközőleg; Tibád József kertjétől kezdve az Ilyés Parlágán; Tibád zavarája alsó szegibe; a Tibád és Sándor József közkertye szegire; Balázi József kertye felső végibe a Balázs Ferencz köz kertyeszegire; Boér Józsefnő közkertye végibe.

Közép Erdő dűlőben: Boér Józsefnő kertye szegitől a Mészárosné kertye szegire; a plébánia kertye végibe; Boér Imréné helye szegire ütközve.

Záldok dűlőben: Boér Imréné kertye délkeleti részén a Kovács György kertye végibe; Kovács György kertye végibe a kapu sarkához a Szájdél János kertjébe ütközve; Szájdél kert mellett; Szájdél János kertye végibe a Daróczi fiak kertyekkel össze ütközve; Darócziak kertye végétől kezdve; Péter Lajos kertjére lépve; Szájdél kertye végibe a Szemeriai Lajos úr kertjével össze ütközőleg; Szemeriai úr kertye végéig a Daróczi Antalnő helyekbe ütközőleg; Darócziné földje végéig a Cimbalmas Ferencz földjébe ütközve; Cimbalmas Ferencz földje belső végéig.

Sz. Udvarhely, 1873. augusztus 7.

Kuhar oldala kihalmazásának folytatása (Felső Kuhar, a Cserehát felől való részin): a Kuharnak a határa a város felől eső részénél a barátok kertje; Barátok kertye szegire; Gyepün kívül; Város földje felső belső szegibe; Szőcs Pál János és Kovács Sándor urak borozdájok véginél; Nagy András, Boér János, és a város földök végibe; Nagy András borozdáján és a ref. ecclesia földje alsó végéig; A ref. ecclesia földje végén a hegy ormán; Szász Ferencznő földje bütüibe; Kállai András földje alsó külső végibe.

Közepső Kuhar a Cserehát felől való részin: Barkoczi Ferenc földje; Szabó Endre utóda földjökbe; Kovács Sándor úr földje borozdájába; Nagy Lajos úr borozdájába; Kassai Sámuel úr földje végibe; Alsó Kuhar a Cserehát felől alsó szélyin; az ev. ref. ecclesia földje végibe; Tályán Antal földje; a cath. plébánia legelője; a fekete víztől egy öl távolságra felfelé; a fekete víztől le a Boér Imréné földjéig a patak a határa.

Alsó Kuhar a Nagylok felől: Boér Imrénő földje alsó felső végibe; Boér Imrénő és Bencze János földjök között; Bencze János és Orbán János földjök között; az alsó Kuhar felső végibe; az Orbán János felső végibe.

Közepső Kuhar a Nagylok felől: A közepső Kuhar alsó sorkára az Orbán János földje mellé; Bálint Ferencz utóda földje végibe; Bálint utóda földje külső felső szegire, a patakra be.

Felső Kuhar a Nagylok felől: A felső Kuhar alsó sorkára a Kállai András földje mellé; Asztalos Sándor földje alsó külső végibe.

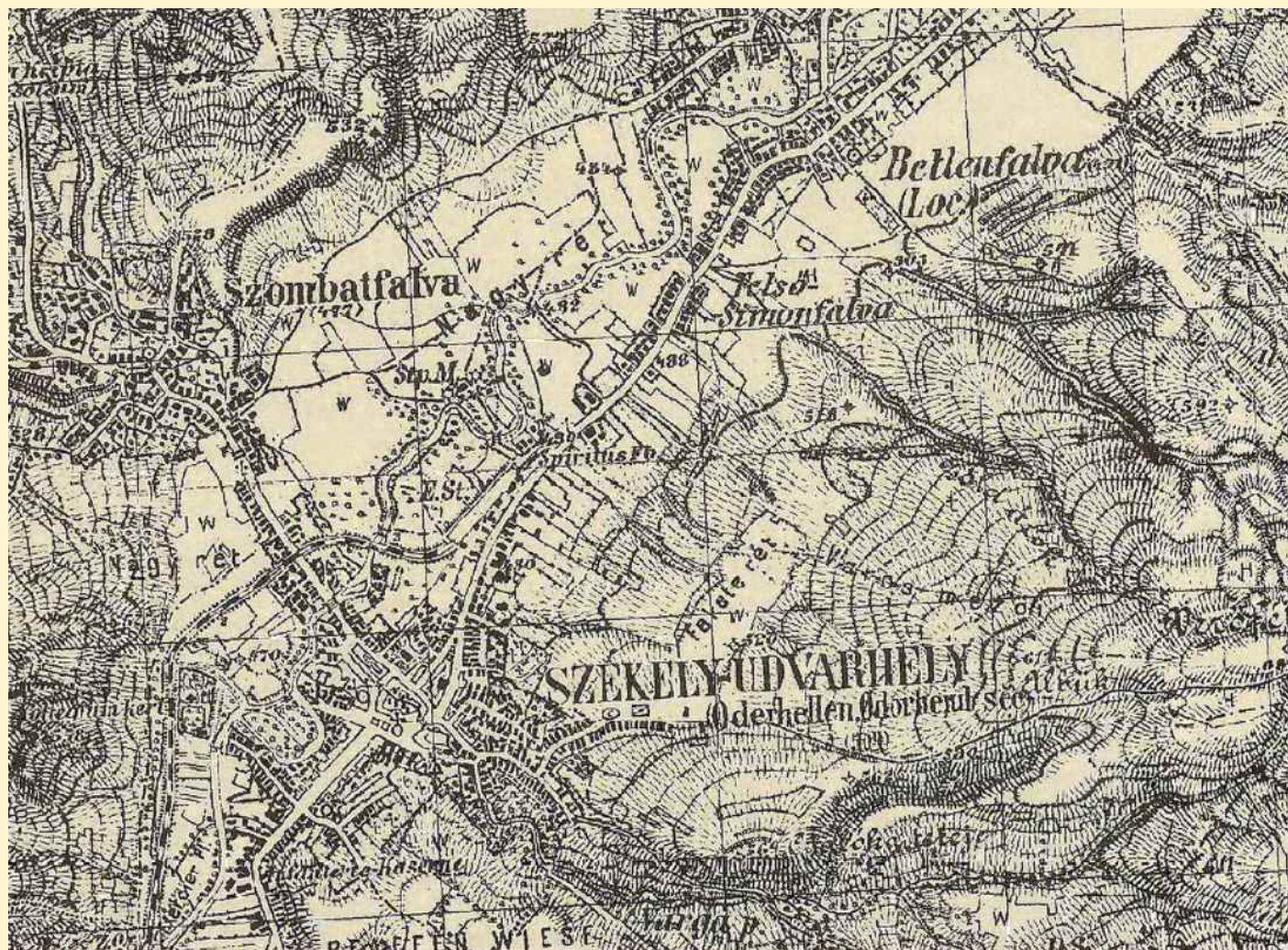
Sz. Udvarhelyt, 1873. october 26-án.

3. Székely Udvarhely város Ellenőrzési kiszámítása.

A város belsőségének és határának területi adatait tünteti fel.

A dűlönkénti összesítés eredményei:

Belsőség 169 hold 1277 négyszögöl; *Várkert* 51 hold

231 nöl; Siménlok 48 hold 1122 nöl; Kislok 22 hold 966 nöl; Szászoktábora 103 hold 1132 nöl; Cseplesz 80 hold 1276 nöl; Paprakotya 171 hold 509 nöl; Verőfény 124 hold 72 nöl; Csalóka 90 hold 824 nöl; Szőlőalja 8 hold 920 nöl; Lókert 31 hold 112 nöl; Köveshágó 25 hold 56 nöl; Puszta 71 hold 1556 nöl; Kánás 41 hold 862 nöl; Nagyszeg 47 hold 1322 nöl; Illyéspallaga 30 hold 1124 nöl; Morum 56 hold 908 nöl; Kereksere 28 hold 168 nöl; Bükkeleje 80 hold 840 nöl; Magyaratás 71 hold 1452 nöl; Cserehát 27 hold 450 nöl; Nagyszeg 250 hold 1235 nöl; Nagyoldal 113 hold 1064 nöl; Nagylok 71 hold 1248 nöl; Borsai rét 104 hold 736 nöl; Csicseralja 172 hold 1138 nöl; Budvárálja 141 hold 370 nöl; Sósrét 36 hold 816 nöl.

Székelyudvarhely város tagosítandó határrészének összesítése (a Belsőség és a 27 földülő együttesen): 2274 hold és 1436 négyszögöl volt.

Székelyudvarhely legújabb közigazgatási határát, annak pontos helyrajzi leírását, a határvonal futását 1971-ben állapították meg a szomszédos falvakkal közösen. A 12. sz. (1969) törvény előírásai szerint tüntetik fel a mai határjeleket, azok helyét és ismertető jeleit, a szomszédos területek földhasznosítási módját, a határpontokat összekötő vonalak irányát, fordulási szögét, égtáját, a határvonal alakját, valamint a határhalmok közti távolságot. A 45 határjel által kijelölt határ hossza 40.037 méter. A város négy községgel, azok tizennégy falujával határos. Északon Oroszhegy községgel (Székelyszenttamás,

Székelyudvarhely és környéke. Az Osztrák–Magyar Monarchia harmadik katonai felmérése alapján (1869–1887)

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Térképtár. 5474. térképszelvény. (1:25.000)

Tibód, Székelyszentkirály falvak), majd Fenyéd és Máréfalva községekkel, keleten Homoródszentmárton községgel (Gyepes és Homoródtremete falvakkal), délen és nyugaton Felsőboldogfalva peremközséggel (Patakfalva, Árvátfalva, Felsőboldogfalva, Bikafalva, Hodgya, Farcád és Székelylengyelfalva) határos. Ma úgy tűnik, hogy a város belterülete a határ délnyugati részét üli meg, szorosan a Nagy-Küküllő partjaihoz igazodva. A város határának, azaz külterületének hosszmérete, hosszanti átmérője 12,3 km, szélessége pedig 6,2 km. A déli és a nyugati határvonal a leghosszabb (17.689 m), majd Fenyéd és Máréfalva határa következik (11.229 m), Oroszhegy község határa zárja a sort (5900 m).

Dr. Vofkori László

A cifrabunda emléke Farkaslakán

Napjainkban megszűnőfélben van a természetből és a természettel élő ember életformája. Amikor a székely falvak önellátóak voltak, a foglalkozási ágak szorosan kapcsolódtak minden vidék gazdasági és társadalmi adottságaihoz.

Farkaslaka határa dombos vidék. Ez a dimbes-dombos határ nem volt alkalmas, hogy földműveléssel eltartsa egyre szaporodó lakosságát. Az éghajlat viszonylag zord, de a domborzat sajátossága, a gazdák szakértelmével párosulva tag lehetőségeket nyújtott a juhtenyésztésnek. A farkaslakiak alapfoglalkozása a szénégetés mellett a pásztorkodás volt. A juh minden idők egyik alapélelmét és ruházatuk alapanyagát adta.

Így alakulhatott ki a juhok finomabb bőrének felhasználásából a bunda készítése és lett a farkaslakiak számára a háziipar egyik formája, illetve többek számára megélhetési lehetőség. A faluban többen is foglalkoztak a bőrök csávázásával, kikészítésével és bundavarrással, hímzéssel. A székelység szerette díszíteni mindennapi eszközeit, ruházatát. Sohasem hivalkodóan, de gyönyörködtető módon. Az öltözet alapanyaga jó minőségű és szép volt. Tökéletes technikával és ízléssel állították össze. Ilyen volt a farkaslaki cifrabunda is.

Ez a ruhadarab derékig érő; nő is, férfi is használta. Ujjatlan, azért nevezik lájbibundának. Egész bőrből szabták a hátát és az előket is. A bőrtöket teljesen hasznosítják. A széleken kiesett darabokat felhasználták sapkabélésnek.

Az öreg Orbán Áron bácsitól hallottam – aki rég meghalt –, hogy a menyasszony staférunghájából nem hiányozhatott a cifrabunda, de a fiatal legényecske is cifrabundában állott be a legények sorába. A cifrabundát a templomba menők öltötték magukra, hazatérve összehajtották, s betették a fiókos kasztenbe. Mindennapi viseletre csak az elvassottat használhatták. A múlt század elején még általános volt a divatja. Mára csak a nagyon öregek emlékeznek rá.

A Kalóz utca felső felét sokáig **Csávásdombnak** nevezték, bizonyítván azt, hogy itt sok volt a szücs („szöcs”, ahogyan Farkaslakán emlegetik őket). A XX. század első felében Farkaslakán 10

parasztszücs is élt még a mesterségéből. Igaz, akkor még a szomszéd községek lakói is itt dolgoztattak. A bőrt maguk érlelték, ők készítették elő a munkára. A hetvenes években halt meg az utolsó bundavarró asszony: Albert (Geci) Pistáné Eszter néni. Édesapja híres bundakészítő mester volt annak idején, testvére, Berta néni is. Többen tanulták tőle inasokként a bunda hímzését. Eszter néni mondta el, hogy a szücsök segédeket tartottak, akik számára nemcsak keresetet jelentett ez a munka, hanem így sajátították el a mesterséget. Este csak akkor mehettek a segédek *vizitába*, ha a mester által meghatározott számú tulipánt, vagy cifrázatot kihímeztek.

A mesterek házának, vagy a ház észéneke egyik sarkában cserezték a bőrt, ezt télen hideg helyen nem lehetett tartani. Ha leány volt a háznál s jöttek a viziták, sokszor megtörtént, hogy a tréfát szerető legények – hazafelé indulva – észrevétlenül felkavarták a cseres kádat, de gyorsan takarodtak is el, mert a cserzett bőrnek nagyon kellemetlen, orrfacsaró a bűze. Előfordult, hogy egy bőr a kádban felejtődött és túlélélődve tönkrement. Átvitt értelemben innen származhat a „cserben maradt” mondás.

A bunda alapszíne megtartotta a juh-bőr fehér színét. A bőr gyapjas része a belső felén maradt. A szücs szabta, varrta, de a cifrázást, boglározást, pitykölést inkább az asszonyok végezték. Albert István (szül. 1900) az utolsó farkaslaki

szücsnek, Jakab Mózesnek a veje így emlékezett: „Apósom a mesterségét az apjától tanulta itt a faluban. A cserzőkád télen a lakóházban, velük egy helyiségben volt, mert annak meleg kellett. A bundákat a környékbeli faluknak is ők varrták az anyósommal és a feleségemmel. Apósomat még én is hordoztam eleget lószekérrel a vásárokra: Korondra, Parajdra, Gyergyóba, el egészen Brassóig.” Orbán Gábor (szül. 1903) is szücs családból származott. „Édősapám, Orbán Gáspár (szül. 1873) mészáros és szücsmester volt. Foglalkozott bundavarrással is. A bőrtöket nannyo érlelte, édősanyám a kiszabott bundákat cifrázta, pitykölte. De ebbe besegítettek a szomszédokból, rokonokból a fehérfélék. Sokan dolgoztak, különösen tél idején volt idejük hímezni. A kész darabokat nannyo ládába rakta, apó és apám szekérrel hordták a vásárokra.”

Gönczi Gáborné, Albert Margit is farkaslaki szücs család utóda. Nagypapa, Fancsali Gergely (szül. 1865) családja tagjai bundás szücsök voltak. „A lakóház télen egyúttal szücsműhely is volt. Még gyermekkoromban rendeltek egy-egy férfibundát Kecsetbe is, az egyszerűbb volt, csak a széleken volt körbe koszorúzva apró szélmintával. De visszaemlékezem arra a virágos bundára, amit még nagyapámék varrtak, s mi féltve tartottuk sokáig, mert az ő munkájukat őrizte. Lájbibunda volt, fekete irhával körbeszegve. Nagyobb virágcsokor a hátán volt, alul. Elöl a gombolás mellett fehér zsinórozás díszítette, amelyet a felső felénél rozmaringleveles virágcsokor fejezett be. Elöl a két alsó sarkában

A bundát viselő két idős személy a szerző férjének dédnagyapja és dédnagyanyja

is kisebb virágcsokor volt, s a pipazseb is cifrázott.”

A cifrabundát zsinórozással is díszítették a mellrészen. A kopasz irhát keskenyre vágták és a szíjat négy ágból zsinórrá fonták. A zsinórozást irhafűzéssel fogták le, egymás alatt lefelé a mellre. A zsinórhurkok az egyik szélen egyúttal gombházat is képeztek. Az ellenkező oldalon irhából sodort gombok sorakoztak.

Hímzésre több színnek az árnyalatát használták, kedvelt volt a zöld, a bordó, néha a kék. Élénk, meleg színhangulatúak. Hímezni kezdetben festett gyapjúfonalat használtak, de ez borzolódott, utána selyemfonalat is próbáltak, végül a legjobb eredményt a fényezett hímző gyapotfonallal érték el. A legkedveltebb virágmotívumok a rózsza és a tulipán, a rozsmaring és a gyöngyvirág voltak. A csokros tervezés jellemző az itteni bundára; a perem mentén indás díszítést alkalmaztak, rozsmaringlevelekkel. Öreg Dénes András ma is csodálkozva emlegeti, hogy gyermekkorában a szomszéd Berta néni előrajzolás nélkül milyen gyönyörűen hímzett. Természetesen erre külön varrótűt alkalmaztak, rendszerint háromélű tű volt a használatos.

A cifrabunda fénykora Farkaslakán lejárt. A szűcsök elfogytak, a sima bundát is csak az öregek viselik. Ma ezt a bundát nem hímezik, barnára festik.

Kecsetben azonban lelkes, tanult emberek idejében felismerték a cifrabunda értékét. A református lelkész még a múlt század első felében kötelezte a falu lakóit, hogy abban jelenjenek meg úrvacsoravételre. A tiszteletes asszony szervezésében híres táncsoport alakult. A férfi táncosok fehér harisnyát, csizmát és Farkaslakán varrt cifrabundát hordtak, a nők fekete és piros fonalból hímesen szőtt szoknyát és mellényt, magas nyakú inget és magas szárú fűzős cipőt. Kecseti Kaláka címen nagy híre tettek szert, eljutottak szerepelni Budapestig.

Tamási Árontól olvasom, és nem állhatom meg, hogy ne idézzem kis írását kivonatossan: „A Zeneakadémia nagytermében is táncolt a nép.... Délután öt órára volt hirdetve a táncos előadás. Korábban mentem, de jegyet már nem lehetett kapni. Ilyen esetre még nem emlékszem. Boldog voltam a székelyek sikerében, sőt olyan boldogan kábult, hogy jegy nélkül kerültem egy idegen páholyba, ahol a kiüzetés elől egy monoklis úr mentett meg... Amit ennek a páholyoknak a mélyéből és állva néztem és hallgattam végig, az még csodálatosabb történet...

*Farkaslaki cifrabunda
A képen látható, ma már nem
létező darab a szerző családjának
tulajdonát képezte*

Ferenczi Zsizi székely dalokat és egy székely balladát énekelt. Utána következett a műsor csontja és veleje: a székelyek kollektív szereplése. Ahogy hét legény és hét leány egymás kezét fogva, nagyon szép és helyes ősi szokás szerint, párosával bevonult a nagy színpadra, zúgó taps töltötte be a hatalmas termet. S amikor a hét pár után, a sor végén Bak Józsi bácsi is megjelent menyecske párjával, a tapsot már nem győzte a közönség...

Hát szépek is voltak ezek a székely leányok, legények. Nem is elégséges az a szó, hogy szépek voltak, azt kielégítőleg csak a ruházatukra mondhatom. Ők több voltak, mint szép: az erő és az erkölcs együtt. Nemesek, pöz nélküliek, igazi emberek. Csak álltak a zúgó ünneplésben: a templomban és a tavaszi napsütésben szoktak így állani. Nem hajlongottak, csak a szívükben.

A közvetlen kapcsolat megmaradt végig: a székelyek éneke és tánca szerint, a cimbalom és a klarinét hangja szerint. Nem csodálom, mert az én könyvem is a küszöbre jött, amint felsikoltott a klarinét. Pedig én nemcsak eleget láttam és hallottam otthon ilyent, hanem Kecsetben is jártam, amikor ott, szintén a cimbalom és klarinét hangja mellett, megöltek volt egy falumbeli legényt.

Most is megölték az igazi művészet és az igazi élet elleni közönyt, és főleg megölték a sok silány hamisítványt, amely »székely« jelző alatt a háború óta itt Pesten ágál és ront.

Kiss István kecszeti tiszteletes úr, aki tizenöt esztendeje vigyázza őket otthon, most elviheti haza a hírt, hogy győztek.

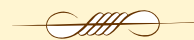
Az énekkel, a táncokkal és a söprűvel egyaránt.”

Még egy kis élményem van, ami nem is vonatkozik egészen a mondanivalóhoz, de közvetett kapcsolata van a cifrabundával. Székelykeresztúron a negyvenes években osztálytársam volt Kiss Irma, a kecseti Kiss Kálmán bácsi leánya. Diákok voltunk, fiatalok, faluról városra került gyermekek. Az Irma édesapja, Kálmán bácsi falusi paraszt ember, a negyvenes években országgyűlési képviselő lett. Utazott Budapestre és Segesváron ült fel a gyorsvonat első osztályú fülkéjébe. Ruházata fekete csizma, fehér harisnya, székely ing és Farkaslakán hímzett cifrabunda volt. Ugyanabban a fülkében úri nők is utaztak, akik felháborodtak azon, hogy már mindenféle paraszt első osztályon akar

utazni. Kálmán bácsi nem szólt semmit, de Kolozsváron felállt, összeütötte a csizmáját és bocsánatot kért, hogy eddig zavarta a hölgyeket, de most már leszáll, mert repülővel utazik Budapestre a parlamenti ülésre. Különben, mondta: „Kiss Kálmán országgyűlési képviselő vagyok.” Hihetetlen sikere volt közöttünk az Irma elbeszélésének, talán Kálmán bácsinak, talán a székely népviseletnek köszönhetően. Ma sem tudom feledni.

Jakab Rozália

Nyári Szent János napjáról, másképpen

Oláh Sándor az *Örökségünk* előző számában a homoródalmási „szabad földfoglalás” agrártörténeti szokásáról – a népi jog igen érdekes gyakorlatáról – ír, pontosabban annak rítusáról. Jó néprajzi érzéssel felfigyel arra, hogy a falu előljárósága június 24-én, Keresztelő Szent János születése napján vagy akörül ellenőrizte a foglалásokat (az általa vizsgált falugyűlési okirat 1792-ben íródott). Aztán megtalál egy negyven évvel későbbi iratot, amelyben a „Falú Személyessei” fontosnak tartják nyomatékolni, hogy 1832-ben ezt a műveletet „Juny 24. napján, a régi szokás szerént” végezték. Tehát évről évre, ugyanazon a napon ismétlődő szokáshagyományról, rítusról van szó. Miért június 24-e? Miért Keresztelő Szent János? Lokális jellegű szokás-e a homoródalmási vagy túlmutat a falu határán? Meddig? – kérdezem én is Oláh Sándorral együtt. Megemlíti, hogy 1581-beli gyergyóújfalvi és gyergyószentmiklósi falutörvények szerint „a kaszálók hasznosítása Szent János nap előtt és után változott”.

Oláh Sándor közlése, rövidege ellenére is, izgalomba hozott, mert ablakot nyitott a szabad földfoglalás fátylának fellebbentésével nemcsak parasztságunk egy agrárhagyományára, rendtartására, hanem általa a székelység (maradjunk egyelőre ennél a régiónál) egy sajátos spiritualitására, lelki

és szellemi világára, kultúrájának egy mozzanatára, mely feltételezhetően kora keresztény kori, ám lehet, hogy gyökerei még messzebb nyúlnak. Természetesen az áhítattörténetnek kell (nem dobálózó) feltételezésemet igazolnia. Izgalomba hozott, mert a nevezett szent ünnepéről, „Nyári Szent János”-ról, ahogyan nevezik, magam is szokatlan adatokat találtam a 90-es évek elején előbb Csíkszentdomokoson, aztán Csíkmadarason. Nyomozásaim szálán eljutottam Csíkdelnére, aztán egy japán barátomnak köszönhetően, aki Budapesten doktorált magyar néprajzból, és akivel megosztottam felfedezésemet azzal a nem titkolt szándékkal, hátha valami hasonlóval tud szolgálni hazájából, eljutottam újra „Szent Domokos, Csík-Madaras, Dánfalva, Karczfalva, Jenőfalva, Sz-Tamás, Csíkszentgörgy, Cziczo (ti. Csicsó), Fitód, Delne községeibe”, majd e nyomon vissza 1895-be. Ebben az évben jegyezte fel Székely Dénes (csíki tanító lehetett) *Szent János játék* címmel a szent tiszteletéről szóló „szépszokás”-t azzal az utójegyzettel, hogy „egyebütt (ez) nincs”, és azzal is, hogy „Nincs semmi egyházi jelentősége.” Székely László kéziratát a Magyar Néprajzi Múzeumban őrzik. Japán barátom kutatásai során bukkant rá, erről kért fénymásolatot és küldte el nagy örömmre. A téma kutatástörténetéhez

tartozhat, hogy a marosvásárhelyi rádión keresztül felkérésrel fordultam Székelyföld papságához, pedagógusaihoz, hogy jeleznék, ha hasonló adatot találnának. Felhívásom visszhangtalannak bizonyult.

Csíkszentdomokosi, csíkmadarasi gyűjtésem, kutatásaim eredményeiről tudományos konferencián számoltam be (*Népi vallásosság a Kárpát-medence népeinél*. Veszprém, 1991), majd tanulmányt közöltem *Szent János-napi angyalozás Csíkszentdomokoson* címmel (*Néprajzi Látóhatár*, 1993. 1-2. sz., 1–27. o.). A Duna Televízió közreműködésével tudományos filmet is készítettünk *Keresztelő Szent János tiszteletére* cím alatt (1994).

Mindezekkel az adatokkal Oláh Sándor felvetésére válaszolok, és egyben indokolom előbbi meglátásomat: Szent János napja nem csak a szabad földfoglalás napja, és túlmutat Almás határán. A székelység körében ennek a napnak lényeges többlettartalma, jelentése van az európai népek, főleg az északiak Szent Iván napon említett szokásaihoz képest, ám része az európai szokáskultúrának. Van annyira más, hogy például Hargita megye önkormányzata akár Európa-szintű tudományos konferenciát is kezdeményezhetne e témáról.

A csíkszentdomokosi és csíkmadarasi angyalozás két síkon zajló női (ez is egy külön kérdés) ünnep. Az ünnep előestéjén asszonyok gyűltek össze az utcasarkokon, utcaszádákban felvert lombsátrakban és éjfélig imádkoztak. Délután és (vagy) másnap angyaloknak öltözött leánygyermek csoportok (nyolcan egy formációban) járták csengettyű ritmusára a falut és kapu előtti gyülekezeteknek, házakhoz bekérezkedve előadták énekes-dramatikus játékukat. Ajándékot, főleg tojást kaptak/gyűjtöttek érte. Mind a két formáció imájába, dramatikus szövegeibe foglalta, felfokozott áhítattal említette, idézte Szent János nevét, aki – adatközlőm szavaival élve – „az Úrjézus előtt keresztelt, aki utat nyitott az Úrjézus előtt.” Nevét így illették: „Dicső Szent János”, „Áldott Szent János”, „Krisztus szolgája”, „Alázatosság fényes koronája”, „A mi szerelmünk”, „Édes atyánk”, „Is-

Csíkszentdomokosi angyalozók

kolásaink fő patrónusa”, „A küsdeknek tanító doktora”, „Őt köszönti minden virág” stb.

A két szintéren zajló szokások, rítusok részletezésére nem térhetek ki. Néhány Szent János-napi hiedelemre, népi megfigyelésre szánnék kevés szót, hogy érzékeltessem eme nap tartalmi gazdagságát, eszmeiségét.

Nem öncélú ünnepről van szó. Szerintem Szent János a paraszti pragmatizmus, a gazdasági élet szemszögéből érdemelte ki a tiszteletet. Néhány adatközlőm vallomásából, értelmezéséből idézek: „Szent Jánosért csináljuk mind a kettőt (ti. a sátorimát és angyalozást). Szent János napja az olyan nap, hogy akkor telik a marhának es az ideje el. Elcsapjuk tavasszal a havasra, akkor a húsa a fűvön először meghígul. De Szent Jánosra visszakeményedik. Szent Jánoskor a juhot es le lehet vágni s a marhát es. Mind a kettőnek a húsa visszakeményedik.”; „Rákászni es attól fogva érdemes.” „Édesapám mondta vót, hogy Szent János napját megvárjuk, s akkor vezessük le a két ökröt a rákosi vásárra. Ekkor a marha visszaáll a súlyába.” „Akkor kezdődik a kaszálás. A fűnek akkor van olyan tápláléka, hogy legjobb. Hejába, Szent János napja forduló nap. A nyárnak fele, majdnem.” „A gyógynövényeket is Szent János napjáig kell szedni. Azután, amit gyűjtnek, a má nem jó. Akkor van a virágnak a legjobb ereje. Azután má változik.”

Ami elmondható, további részletezések nélkül: a 90-es évek elején,

Csikszentdomokosi angyalozók

amikor először találkoztam a szokással, úgy láttam, hogy az imaszövegek és a dramatikus játék misztikuma, a pogány és keresztény rétegek egymásra helyeződése, kavarodása már-már megfejthetetlen kérdések elé állítják a kutatót. További gyűjtéseim, kutatásaim, a népi műveltség más szegmentumaival való összehasonlítás nyomán, Oláh Sándor írásának is köszönhetően ma árnyaltabban látom Szent János problematikáját, és fontosnak tartom keresni azt a közös elemi, tehát ősi szubsztanciát, ami valamennyi tudott és még nem tudott Szent János-napi kultikus megnyilvánulásra némi választ nyújt. Úgy vélem, minden Szent János napjához kapcsolódó rítuson, hiedelemen, mágián és mítoszon közvetlen vagy közvetett módon átsugárzik az ember természetéhez való kötődése. Erről a létfilozófiáról azt olvasom, hogy elsősorban a keleti kultúrák sajátja. Ami nagyszerűt látok a székelyföldi rítustöredékekben, az, hogy ennek az élet- és kultúrszemlélet megnyilvánulásának kiemelt ideje, napja van. Még pontosabban, hogy az, ami egész esztendőben jellemzi és meghatározza életérzésünket, de gyakorlati életvitelünket is, annak minden esztendőben kiemelt napja is van. És ez a nap, mivel évente ismétlődik, a vegetáció növekedésének teljében (!) ünneppé, látható és láthatatlan folyamatokat lezáró és elindító cezúrává magasztosul. Mivel minden ilyen, az egyén és közösség életében és élete számára fontos történetét mindig valamihez, valakihez kapcsolni kell, nos, erre Keresztelő Szent János neve, a nevéhez tapadó spirituális és emberi nagyság voltak és maradtak évszázadokon át a sikergarancia. Ez a név emblematisztikus névvé vált. A népi kultúrában, sajátosan a népi vallásosságban, de a gazdasági jellegű életvitelben is ezek a napok referencia napok. Talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy Szent János helye a népi vallásosságban az áhitattörténet gyönyörű példája, mítosza. Makra Sándornál olvasom, hogy, „ami minden évben [mennyre érdekes ebből a szempontból Oláh Sándor szövege!] megismétlődik, abban az ember meg-

Csikmadarasi angyalozók

él valami ősi mítoszt. Így válik a múlt jelenné, s mert újból és újból meg fog ismétlődni, jövővé is” (Makra: *A mágia*. Bp., 1988. 41–42.).

A Szent János-napi kultusz-jelenség legalább felszíni megértéséhez az sem hanyagolható el, hogy a kultuszi élethez úgy általában szükséges volt a napfordulók idejének megállapítása. Eleink erre négy napot határoztak meg: március 21, szeptember 23, amikor napéjegyenlőség van, június 22-én és december 23-án pedig napforduló. Nos, ehhez a négy naphoz kötötték a termékenységi kultusz idejét. Szent János napja a nyári napforduló szomszédságába van. A Szent János napjára időzített kultikus agrárrítusok a sajátos, nem matematikai számításokra épülő paraszti időszámítás evidens példái is. Népünk műveltsége ezen a ponton is tapad az emberiség egyetemes kultúrájához.

Mítosz- és kultusz-képzetemet megerősíti az a tény is, hogy a János név a magyar, a székely névadási gyakorlatban kiváltképpen gyakori, és az is, hogy minden hónapban legalább egyszer előfordul a naptárban.

Záró gondolatom az, és ez népi kultúránk egészéből következtethető, hogy a szent és a profán összekapcsolása parasztságunk életében törvényszerűen működött. Ez Szent János napjával sem történt másképpen.

Dr. Balázs Lajos

Oroszhegyi szekeresesség

A közelmúltban, a falvakra is kiterjeszkedő modern kereskedelmi hálózat előtt a szekeresek, a vásárosok tettek lehetővé, hogy az egymástól eltérő természeti adottságú, fejlettségű vidékek lakói termékeiket kicseréljék, áruikat eladhassák. Vizsgálódásom tárgya Oroszhegy, amely véleményem szerint jó példája annak, hogy mennyire meghatározta a szekeresesség azoknak az embereknek az életét, akik bekapcsolódtak az árucserének e formájába. A múlt század közepétől, a kommunizmus teremtette feltételek, a kollektivizálás, a földnélküliség miatt egy sor kiegészítő jövedelemforrásra volt szükség, tulajdonképpen ez a folyamat adta a lökést az amúgy is nagy múlttal rendelkező szekeresességnek. Az árucseré e formája fontos gazdasági, társadalmi és kulturális funkciót töltött be a falu életében.

Oroszhegy tipikus hegyaljai település, népessége jobbára hagyományos paraszti gazdálkodást folytatott, folytat. A község hegyes vidéken terül el, földje igen gyenge minőségű, a lakosság alapfoglalkozása az állattenyésztés, az erdőmunka és a gyümölcsstermesztés. A fa és a gyümölcs értékesítéséből származó pénz, illetve cseretermék fontos kiegészítő jövedelem, gyakran a megélhetés egyik alapja, ezért majd minden fogattal rendelkező gazda eljárt kisebb-nagyobb távolságra portékáját árulni.

Az áruba bocsátott termékek sorában leginkább a népi faipar ter-

mékei, mint a deszka, épületfa, szőlőkaró, valamint különböző gyümölcsfajták szerepeltek. A fával való kereskedelem, illetve a fából készített termékek értékesítése szinte minden család életében fontos szerepet játszott. Aki fogattal rendelkezett, az a megélhetés és a jobb létfeltételek érdekében be kellett kapcsolódjon a faértékesítés folyamatába. A szekereskedők a vásárolt, az arányjogra járó, esetleg a lopott fát szállították. A gyümölcskereskedelemben a legfontosabb termékek a szilva és az alma. Ezzel jártak a legmeszebbre és ezt árulták a legnagyobb tételben. Sokszor előfordult, hogy a szekeresek gyümölcsöt vagy fát vásároltak fel a fogattal nem rendelkezőktől is, de nagyobb hasznot hozott a saját termény árusítása.

Tevékenységük az évi munkaritushoz, a mezőgazdasághoz igazodott, szezonális volt, állandó fuvarozásból senki nem élt. A fafuvarozás nagyrészt télen és tavasszal zajlott, hiszen ekkor kezdtek építkezni az emberek, valamint kisebb mértékben a mezei munkák rövidebb szüneteiben. A gyümölcsrel való kereskedelem a vegetáció fejlődésének megfelelően, rendszeres periodicitással folyt. Szilvával szeptember elején kezdtek járni a csíki és gyergyói falvakba, almával, ahogy *megkészült*, októberben, novemberben a Nyárádmentére, Brassóba, Marosvásárhelyre.

Az árut kóborral, ernyős szekerekkel vitték a különböző vásárokra, heti-

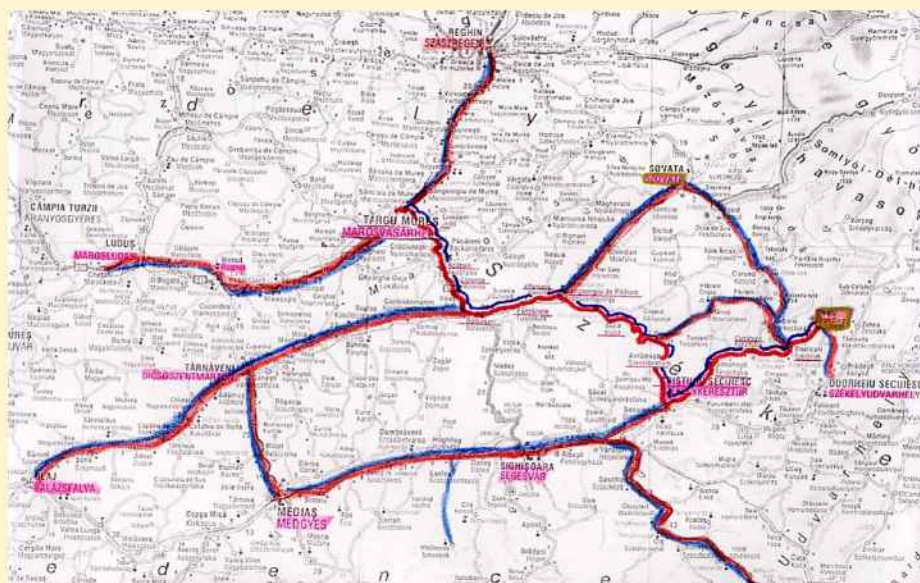
vásárokra, faluról falura. Az árun kívül még vittek élelmet, takarmányt, egy kevés pénzt, amellyel a váratlan károkat pótolhatták. Egy út általában hat-hét napot vett igénybe, ami alatt kisebb-nagyobb távolságokat tettek meg. Éjszakára egy-egy faluban szálltak meg, amiért pénzzel, illetve a szállított termékekkel fizettek. Szálláshe-lyeiket a vásárlás, árucseré révén szerezték, vagy a szintén szekeres édesapjuktól *örökölték*.

Az oroszhegyi ember számára a fuvarosság, szekeresesség fontos jövedelem-kiegészítő forrás volt, amelyhez szívesen nyúlt, ha rászorult. Különböző krízishelyzetekben gyors és biztos pénzszerzési lehetőségnek bizonyult. De a házi szükségletre, a baráti, rokoni, szomszédi viszonyokat erősítő kulturális tőkére (mint lakodalom, keresztelő), valamint az adóra szükséges pénzt is a szekeresesség biztosította. A csereterméket saját szükségletre tartották meg, vagy a vételár kétszereséért adták el, így nagyobb jövedelemhez jutottak.

A fogatos ember számára mindig volt munkalehetőség, kevésbé volt kiszolgáltatva a helybeli munkalehetőségeknek. A szekeresek lényegében vállalkozó státust biztosítottak maguknak, megteremtve ezzel a társadalmi előrejutás esélyét.¹ A kiegészítő jövedelem, a megélhetés egyik alapja volt, ezért a fogatolható állat megszerzése, a fuvarosság elérendő célnak számított.

A szekeresesség sokszor apáról fiúra szállt, a fiúkat 10-12 éves korukban már magukkal vitte az apjuk. Ez nem csupán a szekerezés és az árucseré gyakorlati ismereteinek a megalapozását jelentette, hanem a nyelvtudását is, hiszen gyakran vásárolt tőlük román, szász nemzetiségű ember. Az utakkal járó nehézségek összekovácsolták a különböző korú és nemzetiségű embereket, nagyon sok általuk elbeszélte történet szól arról, hogyan segítették ki a szekereseket más nemzetiségű emberek, mikor elfogyott az élelmük, szállást kértek, vagy valamilyen bajba kerültek. Máskor viszont éppen az idegenek megnyeréséről vagy rászédésének sikereiről, kudar-

A fa- és gyümölcsszállítás útvonalai (fa – kék; gyümölcs – piros)

Gergely Menyhárt oroszhegyi szekeres gazda indulás előtt (1989)

cairól, az úti kalandokról, a nehézségek kisebb-nagyobb hőstetteiről szólnak a történetek.

A nemek közti munkamegosztás szabályaira is ráismerünk. Szekeresésre rendszerint férfiak jártak, ha magukkal vitték feleségeiket, azt hátráltató tényezőként fogták fel. A nehézségek miatt a nők sem mentek szívesen. Kirívó esetekben elment szekeresességre néhány nő is, de azt a faluban előítélettel fogadták, kétes erkölcsűnek tartották őket.

A fával és gyümölcscsel folytatott árucseré az egyes gazdaságok kereteinek kitérítését jelentette, ugyanakkor állandó kontaktust a szomszédos tájakkal. Ily módon hatást és visszahatást figyelhetünk meg a termelőfolyamat és ízlésvilág vonatkozásában.²

A fát általában a hetivásárokon, vagy a különböző falvak felé haladva, útközben árusították. Tehát nemcsak a közeli székelyudvarhelyi piacon tűntek fel a fával megrakott szekerek, hanem eljutottak Marosvásárhelyig, Radnótig, Dicsőszentmártonig, Medgyesig, Brassóig, Régenig is. Általában a hét első napján Küküllőváron, kedden Bonyhán, szerdán Dicsőben, csütörtökön Marosvásárhelyt, pénteken Radnóton, szombaton Mezőbándon volt a piac. Egy-egy út hat-hét napot is igénybe vehetett. Például, hogy szombatra Mezőbándra érjenek, kedden délután kellett indulniuk, egész éjszaka mentek, csak annyi pihenőre álltak meg, hogy a lovakat abrakolják. A messzebbre tartó szekeresek mindig többen, csoportosan indultak útnak, egymás kölcsönös segítsége, biztonsága érdekében.

A gyümölcscsel való kereskedelem a vegetáció rendjének megfelelően zajlott. Szilvával szeptember elején kezdtek járni a csíki és a gyergyói falvakba. Almával általában októberben vagy novemberben keltek útra Csíkszeredába, Gyergyóba. Visszafele, ha csak nem kényszerültek egyéb kitérőre, általában Alcsík, Felcsík, Marosfő, Vasláb, Újfalva volt az útvonal. Az utak alkalmat adtak egyfajta kitekintésre, világlátásra.³ Így a gazdasági funkcion túl a szekereseknek számos társadalmi és kulturális szerepet tulajdoníthatunk: kapcsolatot teremthetett

különböző tájak, népcsoportok között, a szekeresek hírközlő, tájékoztató tevékenységet fejtettek ki, elősegítették a kultúrjavak terjedését.

A szekeresesség hanyatlása a kommunizmus végével, a földek visszadásával, a közbirtokosság megalakulásával, valamint a gépjárművek egyre nagyobb számban való elterjedésével kezdődött. A fát már kényelmesen eladhatták a helyi feldolgozó üzemekben, nem kellett több kilométeres távolságra szállítani. Ma már a gyümölcsszállítás is autóval történik, nem vesz igénybe több napot, hetet. A régi fuvarosok már autóval mennek árulni, az áru jövedelmezősége azonban a gazdáknak – az üzletek elterjedésének is tulajdoníthatóan – már nem jelent akkora hasznot, mint korábban. Előfordult olyan eset is, hogy valaki csak azért vállalkozott az utazásra, hogy egykori barátait meglátogassa.

A szekeresesség kismértékben még jelen van a falu életében: szilvát, almát most is szállítanak szekérral, de csak a Gyergyói-medencébe, mert hitvány az út, kevés kocsi jár. A csíki falvakba nem járnak a nagy autóforgalom miatt. Deszkát, faanyagot visznek manapság is szekérral, de nem olyan nagy távolságokra, csupán a Nyikó mentére.

Végezetül elmondhatjuk, hogy Oroszhegyen, a földrajzi környezet és a kommunizmus adta lehetőségek, a központi elosztás és elvonás követ-

keztében, a családoknak birtokolni kellett néhány olyan technikát, amelylyel a hiánycikkeket pótolhatták. Véleményem szerint ilyen informális technikának³ minősül a szekeresesség is, hiszen az informális úton szerzett terméket (lopott fát), illetve a megtermelt felesleget egy informális rendszerben értékesítették, amely által pótolták a hiányosságokat, de nem csak, hiszen a fa és a gyümölcs révén egyes családok nagyobb jövedelemre tehettek szert, mint az összes többi tevékenységükkel. A változások után ezek a készségek nem váltak feleslegessé, hiszen e tudás birtokosai manapság is jól boldogulnak a különböző krízishelyzetek megoldásakor.

Vass Melánia

¹ Viga Gyula: Az észak-magyarországi fuvarosok. Egy sajátos vállalkozói forma a hagyományos árucserében. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 1988*, Miskolc. 400.

² Viga Gyula: Tevékenységi formák és a javak cseréje a Bükk-vidék népi kultúrájában. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 1986*, Miskolc. 104-105.

³ Szabó Árpád Töhötöm: Informális technikák a hagyományos gazdálkodásban. In: Uő (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2003. 105-124.

Álmos vezér várai a Székelyföldön

Orbán Balázs korszakalkotó művében, a *Székelyföld leírásában* nemcsak számtalan, addig ismeretlen várromról adott hírt, közölve részletes leírásukat, esetleg alaprajzukat, hanem korának divatja szerint, népregebe illő történelemszemléletének megfelelően, egy-egy vár ködbe vesző eredete körül új mítoszt is teremtett. A „legnagyobb székely”, felhasználva a régi krónikáink személynévanyagát (többek közt a Csíki Székely Krónikáét), Székelyföld számos „névtelen” várának adott nevet (pl. „Zete-vára”, „Attila-vára”, „Kadicsa-vára” stb.). A várépítő hun kapitányok és székely rabonbánok sorába így bekerült a magyar törzsszövetséget létrehozó, a magyarokat a Kárpátok hágójáig (vagy Erdélyig) vezérlő Álmos fejedelem is. A nagy székely író két vár építését tulajdonította neki. Egyet Háromszéken, a Lemhény községhez tartozó Kézdiálmás határában, a másikat Udvarhelyszéken, Homoródalmás és Lövete községek határán. Orbán, midőn az épített-énevet megnevezi, mindkét vár esetében „szóhagyományra” hivatkozik. Azonban, ha tüzetesen megvizsgáljuk a vonatkozó szövegrészeit, rögvest rájövünk: az Álmos vezért emlegető hagyományok nem a nép ajkán, hanem inkább a romantizálásra igen hajlamos, a nyelvtudomány módszereit P. mester, vagyis Anonymus (aki a helynevek alapján a korai időkre nézve bátran keltett

életre személyeket és formálta őket történeti alakokká) szintjén művelő szerző tollából fakadtak.

A Lemhény községhez tartozó Kézdiálmás (Kovászna megye) határában fekvő romos kővárról ugyanis a következőket írja: „...a mindenik közt legérdekesebb szóhagyomány meg azt mondja, hogy az Almás, illetőleg Álmos vára volt, így neveztetvén az e várat épített Álmos fejedelemről; továbbá Almás (melynek most is a határán fekszik) lakói e várból települtek le a mostani faluba, melynek eredeti neve nem Almás, hanem Álmos volt, s csak később idomított Almássá. **Ez utóbbi hagyomány tetszik nekem legvalószínűbbnek, s mivel feltalált várunknak nevet kell adnunk, tehát kereszteljük azt Álmos várának**” (M. J. kiemelése).

A két Homoród között, a Homoródalmás és Lövete (Hargita megye) határán emelkedő Várhegy leírásánál pedig emezt: „Ezen önállólag feltornyosodó hegy ormán a hagyomány szerint egy vár állott, még akkor, midőn a tereket, s alantibb helyeket víz borítá. **E várat Álmos fejedelem építette még a magyarok bejövetelekor, sőt a hagyomány azt is követeli, hogy Álmos fejedelem megvénülvén s a közügyektől visszavonulván, ezen kedvelt várába húzódott; itt élte végnapjait, itt is halt meg és temettetett el. A hegy aljába épült falu is a vezér emlékére Álmos-nak neveztetett, de**

Bronzkori agyagedény
(Wiettenberg-kultúra)

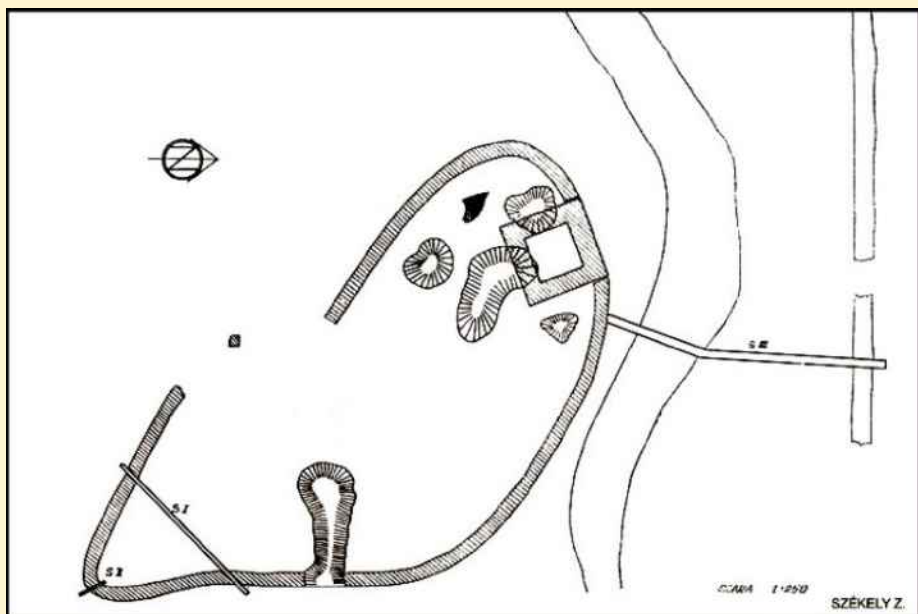

később a szomszéd faluk lakói gúnyolni kezdvén, hogy ott laknak az álmosok, nevét Almásra változtatta át. Ennyit tud a hagyomány ezen ismeretlenül feledett romról” (M. J. kiemelése).

A fent írottaknak s Orbán Balázs széles körben kedvelt és olvasott művének köszönhetően, az „Álmos-vára” elnevezés mindkét vár esetében elterjedt, általánossá vált, s talán „véglegesen” rájuk ragadt, annak ellenére, hogy egyik vár sem volt, és nem is lehetett az „épített” Álmos vezér birtokában. Ezt a későbbi kutatás egyértelműen bebizonyította.

A kézdialmási „Várerősse” nevezetű hegy ormán fekvő „Álmos-várát”, Orbán Balázs nyomdokain járva, a XX. század elején Ferenczi Sándor is átkutatta, de rendszeres ásatást benne csak 1977 nyarán végeztek a sepsiszentgyörgyi múzeum szakemberei. Ennek eredményeiről Székely Zoltán régész 1980-ban beszámolt. Ebből megtudhatjuk, hogy itt az ember átmenetileg már a bronzkorban és a vaszkorban megtelepedett. Más korszakhoz köthető, hosszabb ideig tartó letelepedés nyomai nem kerültek elő. A beszámolóból az is kiderül, hogy a kőből rakott vár, melynek falaihoz kötőanyagul kevés mésszel kevert földet használtak, alaprajzilag (ovális alak, beugró négyszögű torony) a torjai Bálványosvárral mutat hasonlóságot. A középkorban épült, valószínűleg a XII. század végén, vagy a XIII. század elején. Először a vár „őregtornya” épült fel. Ezt később kőfállal megtoldva, várrá építették át. A vár a magyar királyság keleti határvédő erődítményrendszerének – nem pedig Álmos vezérnek – egyik létesítménye mindaddig, amíg az itteni határvédelmet átveszik a betelepülő székelyek.

*Álmos vára. Kézdiálmás
Alaprajz (Acta Hargitensia I., 1980. 41.)*

Álmos vára Kézdiálmás határában
(<http://mars.elte.hu/varak/terkep+lista2.php>)

A Homoródalmás és Abásfalva irányában kimagasló Várhegye (már a XVII. század második felében, egy 1673. jún. 23-án kelt határjáró levélben előfordul ez a helymegjelölés) keleti csúcsán fekvő, Álmos vezérnek tulajdonított földvárát Orbán Balázs leomlott kővárnak tartotta, s elbeszélése szerint annak kútjában (kincsrekeső gödör lehetett) „kardvasat s más régi fegyvereket” találtak.

A földvár vázlatos alaprajzát és pontos leírását Téglás Gábor készítette el 1895-ben, aki a hármassáncsal és töltéssel megerősített „fellegvárat” dák korinak tartotta. Véleménye szerint a két Homoród mellékének mentsvára lehetett s kitűnő „megfigyelő állomást szolgáltatott abban az őskorban, amikor a természeti viszonyok ilyen elönyeivel is beérhették egy kis módosítással a hadakozó felek.” Téglás otléte után a millennium lázában égő Ugron János alispán és Solymossy Endre tanár a vár területén „sok cserepet ásattak ki”, Álmos vezér után kutatva. Solymossy a Várhegy tetején lévő, Téglás által is leírt kör alakú sírhalmokat (úgynevezett *kunhalmokat*) is megásatta, „de nem talált bennük egyebet lisztes porlós rétegnél”.

A földvár szakszerű régészeti feltárását a székelyudvarhelyi múzeum egykori munkatársai is tervbe vették (1955). A Ferenczi Géza és Ferenczi István által tervezett ásatás végül elmaradt. A terepkutatásaik alkalmával begyűjtött csekély mennyiségű leletanyag alapján azonban megállapították, hogy „Álmos-vára” a környék őskori (bronz- és vaskori) népességének „lehetett zivatáros időkben ideiglenes védelmet nyújtó, eldugott erőssége.” Más „hasonszerű” menedékvárat is ismerünk a vidéken, többek között az oroszhegyi „Mákvárát” és a máréfalvi „Máré-várát”.

1982–1997 között e sorok írója is több alkalommal fölkereste a szóban forgó Várhegyet. Annak „teres fennlapjáról” a középső bronzkor jellegzetes

Álmos vára a Homoródalmás és az Abásfalva közötti Várhegyen
Egyed József felvétele

erdélyi kultúrájára, a Wiettenberg-kultúrára (Kr. e. kb. 1650–1100) jellemző, kézzel formált, égetett agyagedények darabjait sikerült nagyobb mennyiségben begyűjtenie, amelyeket valószínűleg Solymossy tanár úr munkásai dobtak annak idején másodlagos helyükre. Mindezt figyelembe véve úgy véljük, hogy a kitűnő földrajzi adottságokkal rendelkező várat folyamatosan, elsősorban a bronzkor középső szakaszában lakták. Építőit és használóit Álmos vezér korától közel két évezred választja el...

Mihály János

Ferenczi Géza: *Lapok Erdély múltjából. Tanulmányok*. Székelyudvarhely, 2002. 63.

Ferenczi István: Barangolás a Hargita-alji Máréfalva múltjában 2. (Részletek egy ásatási naplóból). *Művelődés*, XXXIV. évf. (1981) 5. sz. 46.

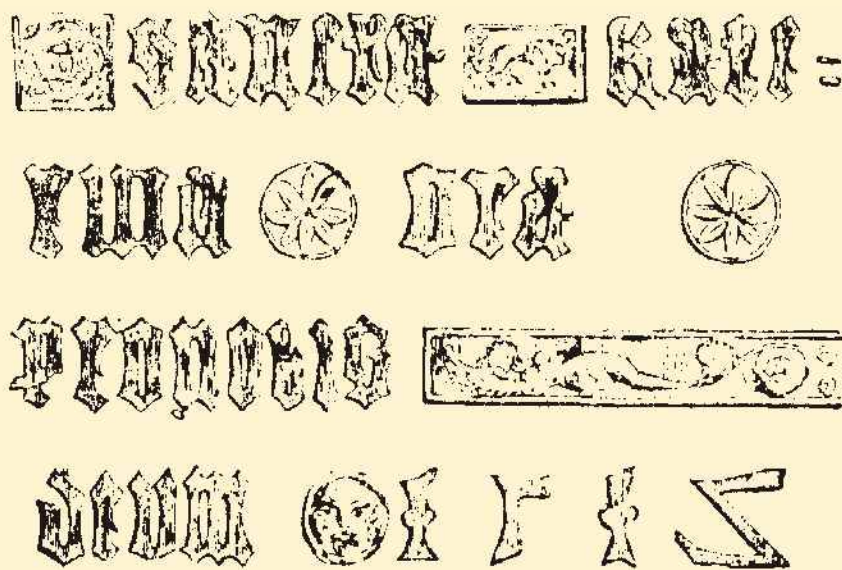
Ferenczi Sándor: Régészeti kutatások Háromszék megye váraiban. *ACTA 1998*. 193–195.

Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti és népművészeti szempontból*. I. köt. Pest, 1868. 85.; III. köt. Pest, 1869. 119–120.

Solymossy Endre: Az oklándi kunhalmokról Udvarhely vármegyében. *Archeológiai Értesítő*. Új folyam. XV. köt. (1895) 5. sz. 419.

Székely Zoltán: Ásatások a lemhenyi (Kovácszna megye) és a csíkrákosi (Hargita megye) váraiban. *Acta Hargitensia I*. Csíkszereda, 1980. 39–45.

Téglás Gábor: Dák várak Udvarhelymegye keleti és északi hegyvidékein. *Erdélyi Múzeum*, XII. köt. (1895) VI. füz. 312–314.

A rugonfalvi templom

A falu közepén álló, kőkerítéssel övezett rugonfalvi református templom Hargita megye műemlékeinek hivatalos jegyzékében műemlék épületként szerepel és egyben a megye egyik legfigyelemreméltóbb gótikus épülete. A templom hármastérfűzésű, a nyugaton lévő toronyhoz kapcsolódik a hajó és a vele azonos szélességű, sokszögzáródású, támpillérekkel erősített szentély. A templomba a déli oldalon, portikusszal védett csúcsíves kapuzaton keresztül juthatunk be. A reformációt követően az eredetileg római katolikus templomot Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, 1618. december 13-án keltezett levelében, a többségben levő református híveknek adományozta.

A templom egyik legrégebből fennmaradt emléke volt az a harang, amelyet 1512-ben öntöttek. Felirata: SANCTA KATARINA ORA PRO NOBIS DEUM 1512 (Szent Katalin, imádkozz Istennél érettünk 1512). A harangfelirat díszítményeiről a következő feljegyzés maradt ránk: „A szavak között éremszerű öt drb. féldombormű, egy női alak, alatta egy levágott férfifej, egy oroslán, egy csillag, egy rózsaszerű ornamentica s végül egy sárkányalak van.” A 450 kg súlyú harangot 1916-ban beolvasztották.

Jelenleg az egyházközségnek két harangja van. Az egyiket 1924-ben öntötték Nagyszebenben. Felirata: HÍVOK AZ ÚR ELÉ MINDEN IGAZ LELKET, ÖRÖMBEN, BÁNATBAN HANGOM ELKÍSÉRGET. A második harangot 1936-ban öntötték Kudzsiron (Hunyad megye), felirata: JÓ DOLOG DICSÉRNIAZ URAT!

A templom nyugati felében 1783-ban készített fakarzat áll, hat festett mezőre osztott deszkamellvéddel. Ugyanezkor

készült a hajó kazettás mennyezete is. Felirata: AEDES HAECE DEO DUDUM SACRATA TRIVNI. CUM NON LONGO ESSET TEMPORE TUTA SATIS. AUXILIANTE DEO RURSUS RENOVATA PERENNAT RUGOMFALVIENSIS SUMPTIBUS ECCLESIAE. (Ez a ház egykor a Szentháromság Istennek szenteltetett. Mivel hosszabb időre nem lett volna elég biztonságos, Isten segédelmével a rugonfalvi egyház költségén kijavítva sokáig megmarad.)

A mennyezet szegődeszkáján a szászkezdői festők nevei szerepelnek: MAGISTRI FVER GEORGIUS ROSLER BODENDORFIENSIS ET ANDREAS HERMAN KISDENSIS ANO 1783 DIE BI 9 IULI. CURATOR FVIT DANIEL BENEDEKFI RUGANFALVENSIS.

A diadalív csúcsíves, leszelt élű és magas, ferdén metszett lábatazból indul. A templom boltozatán címerpajzsra faragott, 1458 Agnus Dei feliratú zárókő látható.

A szentélyben egy 1861-ben épített orgona található, de orgonája már hamarabb volt a templomnak, hiszen az 1776. évi egyházi számadásban fel van tüntetve, hogy 30 forintot költöttek a javítására. Az ajtó mellett van a fedeles pad. A szószék az északi oldalon, a diadalív közelében áll; pelikános szószékkoronája 1786-ból való. Az Úr asztala diófából készült 1905-ben. A szószék mellett, a templom oldalában volt eltemetve a Zöld barát. A hagyomány szerint ez az oldal meg szokott izzadni, ilyenkor a barát könnyez, sír. Imára hívja a népet.

A hajó északi falán az 1971. évi javítások alkalmával falképekre bukkantak, amelyek a nyugati fakarzattól a szószékig,

A régi nagyharang felirata Orbán Balázs nyomán

mintegy 3,70 m hosszúságban és 1,70 m szélességben húzódnak. A Királyok imádása két csoportban van ábrázolva. Az első csoportot egy, a lovak kantarárt fogó fiú, két szépen megfestett, kelyhet tartó király, Menyhért és Boldizsár, valamint egy feltűnik repülő és Mária felé mutató angyal alkotja. A második csoportban a baldachin alatt, angyalok tartotta drapéria előtt ülő Mária, ölében a gyermek Jézussal, aki az előtte térdepelő Gáspártól átvett kelyhet tartja. A falképeket nem bontották ki teljesen, színezetük sötét tónusú. Ennek mind az alakok megjelenítésében, mind a kompozíció szerkesztésében fontos szerepe van.

Kosztá Csaba János

Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Bukarest, 1981.

Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. I. Pest, 1868.

Molnár István (szerk): *A székelykeresztúri múzeum emlékkönyve*. Csíkszereda, 1974.

Szentannai Mózes: *Nyikómente az ezredvégen*. Székelyudvarhely, 1999.

Váradai Péter Pál – Löwey Lilla: *Erdély – Székelyföld*. Nagyvárad, 1999.

Vofkori László: *Székelyföld útikönyve*. I. Budapest, 1998.

A rugonfalvi templom

Körkép a Kárpát-medence népi vallásosságáról

Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7. Konferencia Sepsiszentgyörgyön, 2005. szeptember. Szerkesztette: S. Lackovits Emőke – Szőcsné Gazda Enikő. Kiadja a Székely Nemzeti Múzeum és a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 2007. I. kötet: 482 oldal. II. kötet: 418 oldal. Hozzá: CD a képanyaggal.

A Népi vallásosság a Kárpát-medencében konferencia-sorozat 1991-ben Sepsiszentgyörgyről indult útjára, majd veszprémi és pápai kitérők után 2005 szeptemberében ismét Sepsiszentgyörgyre tért vissza. A tudományos ülészak megszervezésének célja kezdetektől fogva az volt, hogy a kommunista időszakban háttérbe szorított vallásos megnyilvánulásokra terelje a figyelmet. A téma iránti intenzív érdeklődést az is jelzi, hogy a konferenciasorozat már hetedik fordulóját érte meg, és az ott elhangzott nívós előadások publikálására mindannyiszor lehetőség nyílt.

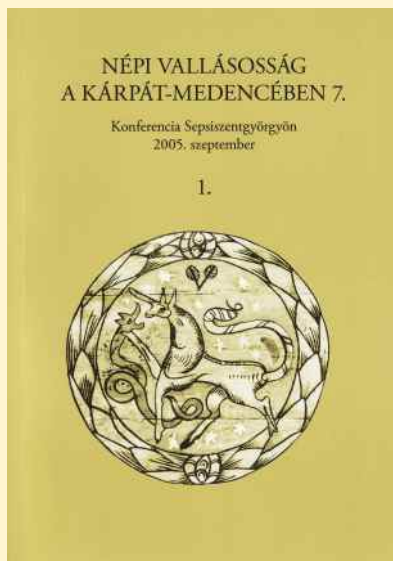
2007 őszétől a legutóbb megrendezett sepsiszentgyörgyi szimpózium előadásait is kezébe vehette az olvasó. A Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7 című konferenciakötet 52 előadás szöveg- és képanyagát tartalmazza. A két vaskos kötet 6 ország magyarjainak vallásgyakorlását, kis- és nagyegyházait, vallásos tárgyait, énekeit és imáit, vallásos színezetű népszokásait ismerteti. Szerzői közt nagy számban vannak neves egyetemi tanárok, akadémiai kutatók, ismert néprajzosok, muzeológusok, történészek, vallás- és művészettörténészek, de a szerkesztők helyet adtak a most induló tehetséges kutatóknak, vagy a saját egyházközségük történetét feltáró papoknak is.

A kötet vallás- és egyháztörténeti témakörrel indul, e részből több fontos, térségünket reprezentáló írás emelhető ki. Különösen érdekes Kurta József tanulmánya, aki a reformátusok körében fennmaradt passióéneklési szokást mint paraliturgikus elemet ismerteti: a református egyházban elfelejtették betiltani a passióéneklést, ezért hihetetlenül értékes gregorián dallamok maradtak fenn napjainkig. Igen fontosak a forrásközlések: Coroi Artur közel 100 oldalas tanulmánya egy altorjai tanító feljegyzéseiről, továbbá Bárh Dániel unitárius szertartáskönyveket feltáró munkája. A szektásodási folyamatot Kinda István a nagyborosnyói cigánok példáján keresztül szemlélteti.

Egyházművészeti részében Székelyfölddel három tanulmány foglalkozik. Demeter Lajos a háromszéki temetők jelképeiről nyújt összszegést. Barabás Hajnalka és Kovács Mária a sepsi- és kézdiszéki klenódiások áttekintését végzi el.

Az archaikus imaszövegek mellett egy igen érdekes téma is felbukkan a kötetben: Albert Ernő a káromkodási szokásokat ismerteti csíki és háromszéki példák alapján. Kővári Réka Kájoni Cationale Catholicumának elveszettnek vélt dallamait találja fel Felső-Háromszéken.

A vallásos szokások közül Csíkból a gyermekágyas asszony beavatási rítusait, a szentsírörzést, a somlyói búcsút, Udvarhelyszékről unitárius veszekedő énekeket, Háromszékről a beteg gyermek átke-

resztelésének rítusát ismerheti meg az olvasó. A vallásgyakorlásról szóló fejezet tanulmányai közül kiemelnénk a moldvai csángókra vonatkozó tömböt, amelyben Táncoz Vilmos szakirodalmi áttekintése mellett Peti Lehel fiatal kutató igen jelentős tanulmányát említenénk meg, aki a mágikus büntetőrítusokat elemzi.

A kötethez társuló CD-t megnyitva az olvasó kitűnő minőségű képeken szemléltetheti-hallgathatja meg az előadásokhoz kapcsolódó vizuális és auditív anyagot.

Bár ismertetésünk elsősorban a Székelyföldet érintő tanulmányokat emelte ki, az 52 tanulmány átböngészése után a magyarok lakta területek egészére látható az olvasó. A könyv megvásárolható a Székely Nemzeti Múzeumban.

Kolumbán Zsuzsánna

Hajdani ízek Székelyföldről

Székely útipogácsa

1/2 kg lisztből, 20 dkg zsírból vagy vajból, 1 dkg élesztővel, 3 tojás sárgájával, 2 evőkanál porcukorral, sóval és annyi borral, amennyit felvesz, jól gyúrható tésztát készítünk. Kinyújtjuk, meglisztezzük és összehajtogatjuk, mint a hájas tésztát. Ezt a műveletet kétszer megismételjük, majd vastagra nyújtjuk, pogácsavágóval kivágjuk, tojással megkenjük, köménymaggal meghintjük, és 2 órai kelesztés után szép pirosra megsütjük.

Háromszéki mákos lőnye

Fehér kenyeret felszeletelünk. Előző napon jó, édes lében megfőzött aszalt körte levébe, s utána cukros darált mákba mártogatjuk mindkét oldalukon a szeleteket, majd tésztás tálra rakjuk össze, és a körtelevet ráöntjük. Tetejére aszalt körtét rakunk. Fogyasztás előtt néhány órával kell elkészíteni.

Vásárhelyi lepény

1/2 kg lisztet, 30 dkg vajat, 3 egész tojást, 1 csomag sütőporral és fél csomag vaníliaporral jól eldolgozunk. Kinyújtjuk, kettéosztjuk, egyik felét tepsibe helyezük, s egyenletesen elnyomkodjuk, majd rászórunk 1 kg kimagolt cseresznyét, amelyre 20 dkg porcukrot és késhegynyi tört fahéjat hintünk. Azután a tészta másik felét ráhelyezzük, és széleinél lenyomkodjuk. Sütés előtt villával megszurkáljuk, tojás-sárgájával egyenletesen megkenjük, majd pirosra kisütjük. Felszeletelés előtt vaníliás porcukorral behintjük.

Székely sütemény

30 dkg lisztet, 10 dkg cukrot, 1 tojást, kevés sót, 1/2 citrom levét, késhegynyi szódaikarbonát könnyedén tésztává gyúrunk. Kétharmad részét fél centiméter vékonyra kinyújtjuk és tepsibe simítjuk. 4 tojás sárgáját 20 dkg cukorral, 1 csomag vaníliaporral habosra kavarrunk, beledadjuk a 4 tojásfehérje kemény habját, 20 dkg őrölt diót, és a keveréket a tésztára öntjük. A meghagyott tésztát nagyvágó reszelővel a tetejére ráreszeljük, majd rendes tűznél kisütjük, és éles késsel azonnal felszeleteljük.

Kovács Anikó – Berecz Edgár: *Erdélyi finomságok. 200 hagyományos recept. Bráz Sándorné Lázár Juliánna gyűjteményéből Misztótfaluban.* Székelyudvarhely, 2006. 28–34.

„Minél realisabban látni a helyzetet”

Novák Károly István beszélgetése Bárdi Nándor jelenkor-történésszel

Őn egyike azon magyarországi szakembereknek, akik behatóbban foglalkoztak a magyar–magyar kapcsolatrendszerrel, a magyarországi támogatáspolitikával. Ezt a támogatásrendszert az I. világháború végétől számítjuk, ti. ekkor nagy létszámú magyar került más országokhoz.

Van a dolognak egy fogalmi meghatározottsága. A *magyarságpolitika* Magyarország és a határon túli magyarok viszonylatában a magyar állam és a külhoni magyarok viszonyrendszerét fedi le. Ennek része a nemzetközi és kétoldalú kisebbségvédelem; a magyar–magyar kapcsolatok intézményes működtetése; a kisebbségi magyar közösségek támogatása. Ugyanez a szakpolitika a közép-európai országok kormányzatai és az adott magyar kisebbség között integrációs, nyelv- és intézményi politikákra bontható. A *kisebbségpolitika* pedig a kisebbségi politikai elit tevékenységét fedi.

A magyarságpolitika, illetve a támogatáspolitikát történetét négy-öt korszakra lehet bontani. Ahogy változtak a magyarságpolitikai célok, úgy változott maga a támogatáspolitikai is. Az egyik korszak 1918-tól 1940-ig tartott, amikor a revíziós jövőkép határozta meg a magyar politikát és társadalmi szervezeteken keresztül folyt a támogatáspolitikai. Erdély vonatkozásában a Népies Irodalmi Társaság közvetítette ezeket a támogatásokat. A fő stratégiai cél a pozíciók megőrzése volt. Ahogy Jancsó Benedek kifejtette, miközben a magyarság elvesztette politi-

kai integritását, meg kellett őrizni a kulturális, demográfiai és gazdasági integritást, ehhez pedig őrizni kellett a városi, gazdasági, kulturális, társadalmi pozíciókat, annak érdekében, hogyha egy kedvezőbb nemzetközi helyzet alakul ki, akkor lehessen érvelni ezekkel a társadalmi adottságokkal a békeszerződések revíziója érdekében.

A második korszak az 1940–1944 közötti időszak, amikor az észak-erdélyi magyarság visszakért Magyarországhoz. Dél-Erdélyben a támogatáspolitikai borzasztóan leszűkül, legfeljebb a kisebbségvédelmi atrocitások főlhánytorlásában merült ki, illetve a reciprocitás politikájában, tehát, amit csináltak a dél-erdélyi magyarokkal, várhatóan ugyanaz történt az észak-erdélyi románokkal. Észak-Erdély vonatkozásában a magyar állam az 1910-es években abbamaradt székelyföldi modernizációt próbálta folytatni. Egy-két évig voltak tényleges projektek, de 1943-tól a háború minden erőforrást elvitt. A székelyföldi fejlesztésnél – az infrastruktúrán túl – tudásbeviteli programokról beszélhetünk, amelyek főleg a mezőgazdasági kultúrában, a gépesítésben jelentkeztek.

A harmadik korszak az 1944–1948 közötti. Ekkor határterületen mozgott, hogy mit tud a magyar kormány tenni Erdély vonatkozásában. A magyar egyetem fennmaradásában, utána a Bolyai Egyetem támogatásában, a szövetkezeti intézmények fenntartásában volt magyarországi segítség.

A negyedik korszak 1948-tól az 1980-as évekig tartott. Az új politikai hatalom arról beszélt, hogy a kisebbségek ügye az adott ország belügye. Érdeklődés volt a romániai magyarság iránt, de konkrét támogatás csak az 1960-as évek végétől indult be, elsősorban a kulturális csere és a könyvkiadás terén. Majd informális vo-

natkozásban, amikor Romániában az életszínvonal romlik és a homogenizációs politika révén a mindennapi életben egyre nagyobb nehézségek vannak, az 1980-as években indultak meg a civiltársadalmi támogatások.

Ezt követi az 1990 utáni helyzet a támogatáspolitikában, amelyben a szülőföldön maradás és a nemzeti önkormányzati rendszer létrehozása a kitűzött politikai cél. Ennek rendelték alá a támogatáspolitikát, amely az 1990-es évek második feléig abból indult ki, hogy a határon túli intézményrendszer kiépítése után ezeket majd a kisebbségi, helyi társadalom és az adott többségi állam működteti. A mai támogatáspolitikai problémáknak jelentős része ide nyúlik vissza.

A támogatáspolitikai 2006 előtti alapproblémáit a következőkben lehet összefoglalni. Határon túlra egyre nagyobb igény jelentkezett olyan intézmények működési költséggel való ellátására, amelyek az adott közösségben úgymond alapfeladatokat látnak el. Mindezt a közalapítványi pályázati módszerekkel nem lehetett tovább biztosítani. Erre egyfajta normatív, előre tervezhető támogatás igénye merült fel.

A sokcsatornás forráselosztó rendszer prioritásai nem szerveződtek stratégiai programmá. A feneketlen zsák érzetét sem a nyilvántartási rendszerek, sem a prioritás keresések nem oldották meg. Mindennek a rendezése sem a budapesti elosztóknak, sem az újabb és újabb projekteket nyitó, de valójában intézményműködtetésükért küzdő határon túli szereplőknek nem volt érdekük.

Az Illyés és az Új Kézfogás közalapítványok döntési mechanizmusa lehetetlenné tette a pályázatok szakszerű kiértékelését, az eredmények nyomán követését. Közben az Apáczai Közalapítványnál kialakítottak egy minőségbiztosítással bí-

Bárdi Nándor

Született 1962. szeptember 22-én.

Magyar állampolgár.

Történész, tudományos kutató.

A csíkszeredai Pro-Print Könyvkiadó Múltunk és a Források a romániai magyar kisebbség történetéhez sorozatainak szerkesztője, az Erdélyi Magyar Adatbank (adatbank.transindex.ro) tartalomfejlesztője.

Kutatási programok: Kisebbségek szerveződésének régi és új irányai; A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1918–1940; A határon túli magyarság történeti kronológiája 1918–2000, A magyar kisebbségi közösségek története a 20. században (tankönyv) stb.

(<http://bardi.adatbank.transindex.ro/>)

ró, uniókonform technológiát. Ez a pontozásos döntési rendszer jelentősen csökkentette a forráselosztás alkujellegét.

A támogatáspolitikát a döntési és elosztási mechanizmusok alkurendszerében átpolitizálódott. Ráadásul a politikai elit támogatása összefonódott az ún. civil szektor támogatásával.

A rendszer megváltoztatását több dolog is akadályozta. Egy eredményes és áttekinthető építkezéshez hiányoztak az egységes nyilvántartások és hatékony vizsgálatok. Ugyanakkor nem volt egységes kifizetési, elszámolási rendszer sem. De nem utolsó sorban a magyarországi apparátusok és a határon túli elitek sem igazán voltak érdekelték a változtatásban, hiszen az előbbieik számára saját intézményes pozícióikat ronthatta volna egy esetleges forráskoncentráció. A határon túli pályázóknak pedig a sokcsatornás rendszer nagyobb mozgási lehetőséget biztosított.

Mindezek nyomán a Nemzeti Kulturális Alap mintájára jött létre a Szülőföld Alap, a kormányzat Szülőföld Programja keretében. Ennek a működését külön kellene kiértékelni. A jelenlegi helyzetben azonban ezen túl is van három meghatározó ellentmondás. Az egyik a Duna Televízió kérdése a támogatáson belül, amely a határon túli magyarok kommunikációját kívánja szolgálni – Magyarországról és nem a határon túli helyi közegekre építkezik, hanem a volt határon túli műsorkészítők valóságoptikájára. A másik kérdés az oktatási-nevelési támogatás, amelynek az évi kb. 5 MD forintjának (az éves összköltségvetés közel fele) hatékonysága kérdés. Nem valószínű, hogy egy család számára a gyerekenkénti 20.000 Ft igazi motiváló erő lehetne. Miközben a szórványügy, a beiktatási programok, tehetséggondozás, pedagógus továbbképzés komoly forráshiánnyal küzd. Harmadrészt pedig a most induló nemzeti intézmények programjáról nemigen tudjuk, hogy milyen munkaterveket is finanszíroznak? Milyen teljesítmény várható az intézményektől?

Azok a szándékok, amelyek különböző korszakokban elindították a támogatáspolitikákat, elérték-e céljukat? Mennyire sikerült ezeket megvalósítani?

A második bécsi döntés pírusszi politikai sikernek tekinthető: Magyarország külpolitikailag kiszolgáltatott lett. Az 1940–1944 közötti modernizációra azt mondhatjuk, hogy gyakorlatilag ez is csak részleges volt, mert két-három év alatt nem lehetett nagyon nagy eredményeket elérni. De legalább volt egy olyan időszak az iskolarendszerben és másutt, ahol megerősödött a romániai magyarság. Az a faj-

ta stratégia, amit 1948 után a magyar kormányzatok képviseltek: belügyként kezelni a határon túli magyarok kérdését és csak a nem nyilvános tárgyalásokon vetni fel ezeket a dolgokat, nem ért el igazából eredményeket, tűzhelyzetbe kerültek a határon túli magyar közösségek.

1990 után nagyon nehéz megítélni, hogy mi is működik. Nagy eredmény, hogy kb. 4000–5000 intézményből álló rendszer létezik az egész Kárpát-medencében. Románia szintjén egy kisebbségi magyar társadalom különböző intézményes alrendszeiről beszélhetünk: önkormányzati pozíciókról, politikai érdekvédelemről, egyházi, oktatási intézményrendszerrel. Ismétlem magam, kulcskérdés, hogy ezek a társadalmi intézményi alrendszerek mennyire működhetnek a saját logikájuk, szabályaik szerint és mennyire vannak kiszolgáltatva a mindenkori pártpolitikai megfontolásoknak.

Véleménye szerint ezt a kialakult intézményrendszert konzerválni kell, vagy vannak kiugrási pontok, amerre tovább lehet fejleszteni? Erdély esetében, hogy uniós tagország lett Románia, melyek lennének azok az újabb kihívások, amelyekre elmozdulhatna a nemzetpolitika?

Minél hatékonyabb intézményekre van szükség, amelyek a kulturális identitás megtartását és fejlesztését segítik elő. Ezzel kapcsolatban az látszik kulcskérdésnek, hogy milyen teljesítménnyel bírnak ezek az intézmények, mennyire dolgoznak hatékonyan, hosszú távon megvan-e a normatív támogatásuk. A támogatáspolitikának egyik nagy kihívása az, hogy ezeket az intézményeket hatékony intézménnyé tegye: nem csak az a fontos, hogy legyen-e könyvtár, iskola stb., hanem, hogy ezek hatékonyan működjenek.

Mondok egy egyszerű példát. Ma már tudjuk, hogy a következő 4–5 évben jelentősen, 30–40%-kal fog csökkenni a romániai magyarságon belül az egyetemista, főiskolás korú fiatalok száma. Erre nem biztos, hogy az a válasz, hogy a felsőoktatási rendszert le kell építeni. A romániai magyarság körében az általános iskolából a középiskolába jóval kevesebben jutnak el, mint az országos átlag. A nagy lépés az lenne, ha minél több embert lehetne bevonni a középiskolai oktatásba és innen automatikusan az egyetemi rendszerbe. Vagy épp a szakképzést sikerülne megújítani.

A Székelyföld Erdélyen, Románián belül egy sajátos régió. Európai Unió kontextusban is sokat szokták emlegetni, hogy hol a helye, milyen perspektívái vannak a térség társadalmának. Ön hogyan látja?

A megoldás nem a stratégia kitalálása, hanem: minél realitásabban látni a helyzetet. Két dolgot, ami az 1990-es években megtörtént, tudatosítani kell. A XX. században a Székelyföldet mindig egyben akarták fölemelni, az 1990-es években szakítottak ezzel a hagyománnyal. Beindult a különböző régiók, települések önálló fejlesztése, én úgy látom, hogy ez egy reális út. A másik szemléleti kérdés, hogy míg az értelmiségi elit hosszú ideig politikai közösségként fogta fel az erdélyi magyarságot és abból indult ki, hogy együtt kell modernizálnia, egyre inkább az látszik, hogy a Székelyföldön egyéni modernizáció zajlik le. Mindenki egyénileg integrálódik Bukarest, az állami intézményrendszer felé. Ez a két kulcsfolyamat, amit itt érzékelni lehet. Gondoljon a felnőttképzési hálózatokra vagy épp az Infopress médiakonorcium hatására a helyi nyilvánosságban, amelyek üzleti alapon működnek és nem vagy alig részesei a támogatási forráselosztásnak.

Az eddigi uniós pályázatok statisztikai elemzése nyomán világos, hogy minél nagyobb a magyarok aránya egy településen, annál kisebb lesz az elnyert pályázati összeg. Erre persze a legkönnyebb nemzetállami központokra mutogatni. Csakhogy lássuk be: intézményrendszerét, nyelvtudást, szakembereit tekintve sincs felkészülve mindegyik a helyi kisebbségi társadalom. Másrészt az uniós projektekhez szükséges minimum megyei konszenzusok is hiányoznak. A nemzeti, meg magyar–magyar retorikákon túl ott a mindennapi valóság, pl. a borvíz út megvalósítása vagy a szennyvízcsatorna beruházások kérdése. A történelem ismétli magát. A századfordulón a székelyföldi magyar megyék törvényhatóságai el voltak foglalva a közjogi harcokkal, miközben Szeben és Brassó megyék az ipartámogatás forráselhívásával foglalkoztak. És ma?

*http://www.hidvegimiko.hu/b2_kut_ata_saink/magyar_szervezetek.html (2007.12.01.)

Egyéni törekvés – közösségi érdek A homoródszentpáli tájház létrehozásának előmunkálatai

Székelyföld tárgyi kultúrájának reprezentálása nem csak a múzeumi gyűjtemények révén lehetséges, ennek bizonyítékai a térségben fellelhető tájházak, esetleg magánkezdeményezések eredményeként létrehozott táji jellegű gyűjtemények. Legtöbbször a helyi értelmiségi elit tagjainak ösztönzésére sikerült a paraszti életmód funkcióvesztett tárgyait begyűjteni, majd intézményes keretek között lehetett mindezt közkinccsá tenni. A hasonló kulturális vállalkozások hozadéka az illető közösség hagyományos életmódjának megismertetése, s az anyagi kultúra reprezentatív elemeinek átörökítése. Az egyes kezdeményezések sikeressége más közösségek számára is ösztönzőleg hat, az intézményes háttér hiánya azonban szűk keretek közé rekeszti a tájházak létrehozása érdekében tett erőfeszítéseket. Nem egy esetben értesülünk a gyűjtemények gazdátlan voltáról, a falusi kiállítófelületek felszámolásáról.

A homoródszentpáli általános iskola azon tanintézetek sorában említhető, amelyekben a pedagógusi munka szorosan összefonódott a falusi életforma iránti tisztelettel és a tárgyi kultúra darabjainak begyűjtésére tett kísérletekkel. Geréd Gábor, egykori

homoródszentpáli iskolaigazgató elmondása szerint az 1980-as évek falusi környezete még a néprajzi tárggyűjtések táptalajának bizonyult. Az oktatók ösztönzése révén sikerült egy olyan gyűjteményt létrehozni, amely egyaránt hasznosnak bizonyult didaktikai és reprezentációs célokra. Némely pedagógus – akárcsak az említett iskolaigazgató, vagy Forrai Tibor kollégája – kultúra iránti tisztelete révén, a saját életterében is helyet adott a népi lakásbelső értékes bútordarabjainak. A népművészeti tárgyak gyűjtése fokozatosan hivatássá vált, s felelősséget éreztek a mostoha körülmények között talált tárgyak megmentésére. Szükségszerűnek mutatkozott a helyi értelmiségi elit ilyen jellegű mentő gyűjtése, hiszen az 1990-es évektől kezdődően a néprajzi tárgyak tucatjával hagyták el az ország határát.

Közismert, hogy az egykor elkobzott egyházi épületek visszaszolgáltatása egy egész sor olyan kötelezettséget zúdít a „új” tulajdonosra, amelyeket legtöbbször a forráshiányok lehetetlenné tesznek. Hasonló módon, a homoródszentpáli iskolagyűjtemény székhelyeként szolgáló régi kántori lakás sem biztosíthatja már az utóbbi évtizedekben neki szánt (múzeumi) ren-

deltetést, így kilátástalanná vált a helytörténeti kiállítás sorsa. Az iskolai gyűjtemény kiállítófelületének kilátástalansága az egykori igazgatót – a nyilvánosságnak szánt – egyéni tárlat létrehozására ösztönözte, alkalmas színhelyként a homoródszentpáli Papkúriát jelölte meg. Állaga miatt azonban az épület alkalmatlan bármilyen célra is, hathatós beavatkozás hiányában előrelátható lassú pusztulása. Az egyéni kiállítás koncepció kivitelezését továbbá megalapozottá teszi azon tény, hogy a több évtizedes munkája eredményeként tárgyasult néprajzi gyűjteménye alkalmasnak bizonyul a térség hagyományos lakásbelsőinek rekonstruálására, így a családi örökségként tulajdonába került falusi portát a hagyományos életforma bemutatására szánta.

A Kis- és Nagy-Homoród mente egységesen őrzi ma is a fa- és kőépítmények technikáját, anyagszerűségét. Az erőteljesen mutatkozó szász hatás főként az utcafront kialakításában, az előkert nélküli építkezésben, és anyaghasználatban követhető. Az előbb említett porta megfelelően illeszkedik a faluképbe, magán viselve a kistérség népi építészeti jegyeit. A lakóház a telek egyik oldalán, közvetlenül az utcafrontra nézve épült fel, a tágas telket pedig a keresztcsűrös elrendezés dominálja. E szokványos telekszerkezetet jelen esetben egy (az enyészettől megmentett) betelepített régi lakóépület bontja meg, mely ingatlan a hagyományos enteriőr kialakításának egyik hiteles színhelyéül fog szolgálni.

Az értelmiségi elit körében a néprajzi tárgyak gyűjtésének gyakorlata nem elszigetelt jelenség, ellenben a hagyományos lakóépületek megmentésére irányuló erőfeszítések ritkábbak, s nagy anyagi áldozattal járó, például értékű vállalkozásokként jegyezhetők. A Geréd portára telepített lakóház a népi építészet egyik reprezentatív darabja, s arra is bizonyítékul szolgál, hogy a Homoród menti falusi közösségekben általános kőépítkezés a perifériára szorult családok esetében csak egy beteljesítetlen aspiráció maradt. A falu társadalmi rétegződésének alsó szintjét képező zsellércsaládok lakás-

*A Geréd portára betelepített
kétosztatú lakóház*

A tájháznak helyet biztosító Geréd porta faragott kőkapuja

kultúrájának rekonstrukciójára tett kísérlet nem könnyű, de nemes feladat. S már az ingatlan pusztta birtoklása is óriási eszmei értékkel ruházta fel a tulajdonost.

A lakóház alapozását közvetlenül a föld felszínén kezdték, mely művelethez faragatlan kövek képezték az anyagot. A többnyire természetes alakjukban felhasznált kövek csupán a sarkokban szolgáltak alátámasztási felületként. A fal alapanyagául eltérő vastagságú gömbölyű rönkök, rakófák szolgáltak, melyeknek végeit egymásba rótták, azaz alul-felül bemélyítették és összeeresztették. Az így kialakított falfelületet mind kívül, mind belül – agyagból és szalmából gyúrt – tapasztás borította. A járófelületet agyaggal síkálták, földeme pedig a fiókgerendákra helyezett deszkázással készült, a padlást szigetelés céljával ugyancsak lesíkálták.

Az ingatlan építésére vonatkozóan nincs írásos adat, nem rendelkezik feliratos mestergerendával, s más építőelemén sem rögzítették építése idejét. A szerkezete és technikai kivitelezése tanúskodik építője/lakója társadalmi hovatartozásáról, a korabeli életkörülményekről. Alapvetően egy nyílt ereszes kétosztatú házról beszélhetünk, amely szerkezeti forma a XVI. századtól válik általánossá Székelyföldön, s ma már csak elszórtan talál-

lunk hasonló alaprajzú lakóházakat. A falu lakosainak tudatában jelen ingatlan zsellérházként rögzült, s egykori zsúpfedéséről is említést tesznek. A felhasznált építőanyagok (görbe rakófák, gyakori kiegészítések, másodlagosan felhasznált elemek) valóban egy szegényebb sorban élő tulajdonosra engednek következtetni, s építése idejeként a XIX. század első fele jelölhető meg.

A hiteles lakásbelső kialakítására tett törekvést megnehezíti azon tény, hogy az eresz-kamra-ház szerkezetű épületekben még nem kapott helyet azon tisztaszoba, amelyben a XIX. század első felében előszeretettel helyezték el a tájegységre jellemző festett bútorokat. Geréd Gábor gyűjteménye bővelkedik a Homoród menti bútorfestő hagyományt tanúsító használati tárgyakban, de előszeretettel gyűjtött vargyasi vagy szász bútordarabokat is, továbbá a háztartásban, valamint a gazdasági épületek körül végzett munkafolyamatok nélkülözhetetlen tárgye gyűjtéseit gyarapítják az állományát.

A gyűjtemény tulajdonosa is meggyőződéssel vallja, hogy kár lenne hasonló mennyiségű muzeális értékű tárgyat csupán a maga gyönyörködtetésére őrizni. Ezért a betelepített kétosztatú házban egy hagyományos lakásbelső rekonstrukcióját valósítaná

meg, továbbá a családi porta (kő)házában egy tisztaszoba létesítését, valamint a XX. század első harmadára jellemző polgári enteriőr kialakítását tűzte ki célul. Célja gondos kivitelezéséről tanúskodik azon tény is, hogy mind a tárgyakat, mind a betelepített lakóház teljes faanyagát szakszerű rovtalanításnak vetette alá. A hagyományos falusi élettereket betöltő tárgyak gyűjtésétől hosszú út vezet a tájházlétesítésig, s az igazi kihívás valójában a munkafolyamat beteljesítésében rejlik. A térségben kevés eredményes tájházalapításról számolhatunk be, de ezek pozitív tapasztalatai építő jellegű előképpel szolgálhatnak a homoródszentpáli törekvés sikeres kivitelezéséhez. Fontos ugyanis összhangot teremteni a történeti/néprajzi hitelesség és a rendelkezésre álló feltételek között. Ezek sikeres egyensúlyozása révén biztosan állítható, hogy a faluközösség, a (természetrajzi nevezetességei miatt ide érkező) turista, s nem utolsó sorban a néprajzkutató is a hagyományos életmód fontos lenyomataként szemléli majd a tájházat.

Miklós Zoltán

*Homoród menti saroktéma,
a gyűjtemény egyedüli restaurált
darabja*

Szemelvények a korondi fazékgyárak történetéből

Az emberiség legrégebbi foglalkozásainak egyike a fazekasság. E mesterséggel kapcsolatos magyar szavak írásban történő első említését vizsgálva a következő adatokat sorolhatjuk fel: fazék (1558), fazekas (1570), fazekasmester (1570), fazekasmesterség (1681), fazekasmű (1591), fazekasság (1652).¹ Az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékekben a Kis- és Nagy-Küküllő menti településekből több fellelhető: Sóvárád, Korond, Küsmöd, Székelyszentistván, Csókfalva stb. „Joggal feltételezhető, hogy az első írásos említéseknél sokkal korábbi a sóvidéki fazekasság.”²

A jelentősebb fazekasközpontok első írásos említésére vonatkozóan a következő adatokat találtuk: Segesvár (1376), Marosvásárhely (1552), Székelyudvarhely (1572), Csekefalva (1590), Székelykeresztúr (1590), Korond (1616), Makfalva (1653), Marosszentgyörgy (1667), Szárhegy (1670), Gyergyószentmiklós (1670), Szentdemeter (1699).

1896–1900 között Erdélyben 225 fazekas dolgozott. A legnagyobb fazekasközpont Kolozsvár volt, összesen 83 fazekassal. Székelyudvarhelyen 50, Marosvásárhelyen 23 fazekas dolgozott. Az Udvarhely megyei helységek közül 7 faluról tettek említést, hogy ott fazekasok dolgoznak. Etéden 4 fazekasnak volt engedélye; Korondra, Atyhára, Küsmödre, Szolokmára és Kőrispatakra vonatkozóan nem rendelkezünk számadatokkal.³

Barabás Endre *Udvarhely vármegye közgazdasági leírása* című, helyszíni kutatásokra alapozott tanulmányában olvashatjuk: „Ott, ahol csak alkalmas agyag áll rendelkezésre, a fazekasság ősi foglalkozást képez, mégpedig kereskedéssel összekapcsolva, mert a székely nem csak elkészíti edényeit, hanem a piacokra is elhordja. Régebben általánosan ismeretes volt az egész Székelyföldön a korondi mázatlan, feketeszínű cserépedény, ahol 600-an foglalkoztak ezzel az ipárral. Az újabb időkben azonban a nép ízlése a mázas edények felé hajlott, s így a korondi fazekasipar válságba jutott.

Az Udvarhelyi Agyagipari Szakiskola hatása (1893-tól) azonban itt is kezd mutatkozni, amennyiben itt is kezdik a csinosabb, mutatósabb cseréptárgyakat készíteni.

A fazekasipar még jelentékeny mérvben üzemel Székelyudvarhelyen (32), Agyagfalván (2), Csekefalván (7), Etéden

(7), Kisbaconban (2), Küsmödon (9), Kőrispatakon (6), Magyarhermányban (5) és Korondon. Etéden és Küsmödon még kályhacserepeket is készítenek”.⁴

A XIX. század vége felé, amikor az öntött vasból készült kályhák, a plattenes tüzelők, és következésképpen a gyári vasból, porcelánból és üvegből készült háztartási edények kezdtek elterjedni, sok fazekasközpont hanyatlásnak indult. Kivétel volt a Sóvidék, Korond, Szolokma, Makfalva, s az 1940-es évekig Küsmöd is, ahol a fazekasság továbbra is fennmaradt.

A XIX. és XX. század fordulóján a Korondon készített cserépedény számára újra megnyílt az út a román piacok felé, amely az 1886–1891 közötti vámháború óta zárva volt.

A Kárpátokon túli román falvak jelentős részében gyakorolt halotti kultusznak, a *pomana*-nak elengedhetetlen tartozékai az agyagból (földből) készült „pomana-edények”. Lényege, hogy a hozzátartozók a halott emlékének tiszteletére agyagtányérban, tálban, kanocsóban ételt-italt osztogatnak az ünnepre meghívott rokonságnak, barátoknak, szegényeknek. Ez a ma is élő szokás nagy mennyiségű agyagáruszükségletet eredményezett, amely befolyással volt a korondi fazekasság fejlődésére is.

Az első korondi fazékgyárakról

Az 1920-as évek vége felé Bertalan Áron (szül. 1898) korondi edénykereskedő elhatározta egy kis fazékgyár építését Korondon. Az ügy érdekében 1927-ben megvásárolta azt a vízimalmot, amely a mai új kerámiaüzem felső területén állott. (A

malom első gazdája 1906-1907 körül a székelyvársági Bálint András volt, ő eladta Veisz Gábor etédi lakosnak, akitől etédi Sorbán István vásárolta meg. Végül a következő tulajdonos, korondi Tóth Sándor adta el Bertalan Áronnak.)

Bertalan Áron az alsósófalvi Kacsó Ákossal közösen a malomházat edénykészítő műhellyé alakította. A neve „Korondi Fazekas Gyár” lett. Az egykori malomházba beszereltek egy mázórló malmot, egy kicsi agyagyúró gépet és egy formázó korongot. Az épület mellé egy kicsi, emelettel ellátott épületet készítettek, amely helyet adott az akkoriban modernnek nevezett égetőkemencének is. 1936-ig a kisüzem gépeit a víz hajtotta. Nappal a formázó korongokat és a mázórló malmokat, éjjel az agyagórló gépet.

Ugyanabban az időben (1928) Katona Sándor kőrispataki származású fazekasmester is épített Knop Vencel aragonit kőcsiszoló és díszműáru gyáros segítségével egy nagyobbacska műhelyt. Az iskola mai bentlakásának helyén álló üzemet a község lakossága ugyancsak „fazékgyárnak” keresztelte.

Mindkét üzem 1928-ban indult be, az akkoriban Tordán jól dolgozó Tompa testvérek kerámiaüzemének technológiai folyamatait utánozva. Deér Zsigmond és Zoltán Géza voltak az első gipszmodellezők és formaöntők Korondon. Ők indították el az edények gipsz formában való készítését. Ezt az eljárást később elsajátította a község mindenik fazekasa.

Bertalan Áron 1940-ben megvásárolta Kacsó Ákos részét is. A Katona-féle üzemnek 50, a Bertalan-félenek 60 munkása volt az 1930-as években.

A második világháború utolsó évében mindkét üzem beszüntette tevékenységét, a termelést csak 1946-ban kezdték újra. 1948. június 11-én egyik üzemet sem

Az edényüzem dolgozói (1958)

államosították, mert a Bertalan-féle üzemnek 18, a Katonáéknak csak 10 alkalmazottja volt. 1949-ben, a földbirtokok államosításával Bertalan üzemét is államosították, földbirtokaival együtt. Katona üzeme 1950-ben átkerült a Szövetkezet tulajdonába.

Az államosítást követően új vezetőket neveztek ki, megkezdődött az üzemek továbbfejlesztése. Az államosított üzem 1950-ben a Székelyudvarhelyi Helyi Ipari Vállalatok keretébe került, a termékek értékesítése az Állami és Szövetkezeti Kereskedelmi Vállalatok keresztül zajlott. 1952–1954-ben a toldalék épületeket lebontották, és egy új, nagyobb épületet emeltek, korszerűbb kemencékkel. Deér Zsigmond javaslatára három fekvő Kaseli kemencét építettek, melyekbe 1956-ban bevezették a cseppfolyós tüzelőanyaggal (gázolaj és pakura keveréke) való égetést. Építettek körkemencéket is, mind a két üzembe, melyek csukottak voltak, kéményük nem volt, a tetejüket törött cserépdarabokkal takarták le, és fával tüzeltek. Az említett épületet később áruaktárnak használták.

1960-ban a szövetkezeti üzemet is a Székelyudvarhelyi Helyi Ipari Vállalatokhoz csatolták, 1974-ben pedig átadták a községi néptanácsnak.

Rövid kitérőt téve, meg kell említenünk két kisebb fazékgyárat, melyek mindössze pár évet működtek. Akadtak olyan korondi vállalkozók az 1936-os esztendőben, mint Palkó Bot János földműves, Szállasi Ferenc és Szenkovits Antal kereskedők, akik egy villát vásároltak a már pusztulásnak indult Korond-fürdőn, azt átköltöztették a Palkó Bot János lakása mellett (Borvíz utca) lévő kertbe, egy mázas edényt termelő üzemet indítva el („Patria” néven).

A már fentebb említett Deér Zsigmond lett az üzem vezetője. Őt Zoltán Géza, majd Gedeon József követte, de az üzem nem tudott haszonnal dolgozni. Az anyagi alapokat a két kereskedő biztosította, de jövedelem hiányában beszüntették a finanszírozást, az üzemet végérvényesen leállították. Ezt később ifj. Katona János vette bérbe, de vállalkozása ugyancsak tiszavirág életű lett.

1941-ben a Malom utcában egy kis edényüzemet hozott létre Babos György és Sulyok Ferenc. A Máthé Ferenc és neje, a pálfalvi születésű Vajda Anna gabonaőrle malmát és annak épületét alakították át. Terjeszkedési lehetősége nem volt, a malomárkon lefolyó vízmennyiség sem volt elegendő a gépek hajtásához. Az anyagi nehézségekkel küzdő kis „Sulyok-féle üzem” is hamar befejezte pályafutását.

Visszatérve a korábban mondottakhoz, az 1952–54-ben épült új, Bertalan-féle üzemhez csatolták a Katona-féle üzemet, de a megrendeléseknek az új körülmények között sem tudtak eleget tenni. Az 1960-as években a volt aragonitgyárat is átalakították edénygyártásra. A három részlegesen folyó gyártási tevékenységek azonban szervezési-vezetési nehézségeket okozott, a minőség sem javult. Szükségessé vált egy új, korszerű üzem felépítése Korondon – meséli időse István Lajos nyugdíjazott mester, néprajzkutató, ki 1934 óta dolgozott az üzemben.

1971-ben megkezdték tehát egy modern üzem építését, 3500 m² alapterületen korszerű agyagmunkáló gépekkel, villanymotor meghajtású szabadkézi és gépi formázó korongokkal, műszáritóval és folyamatos tüzelésű alagút-égetőkemencékkel felszerelve. Javultak a munkafeltételek, emelkedett a termelékenység és a minőségi színvonal. A 200 munkást

*Katona István fuvarosai:
Venczel Imre (szalmakalapos)
és Imre Zoltán.
A felvétel a Predealon készült
az 1950-es években.*

foglalkoztató üzem termékeit több mint 40 országba exportálták. Nagyobb megrendelések érkeztek a Magyar Népköztársaságból, Jugoszláviából és Japánból.

Az üzem termékei három csoportba sorolhatók:

1. mázas használati tárgyak: vizeskancsók, tálak, virágcserepek több méretben (évi termelés kb. 2 millió db)
2. mázas díszkerámia: bokályok (falikancsók), falitányérok, különböző méretű és alakú díszvázák (100–120 ezer db)
3. fekete kerámia, melynek termelését 1962-ben kezdték el Korondon (240 modell, évi termelés 60–70 ezer db).

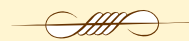
Az új üzemnek kiállítóterme is volt. A nyári turistaforgalom idején naponta látogatók százai keresték fel, vásárolták és vitték a termékeket mint emléktárgyakat a világ minden tájára.

Az üzem fejlesztése és jó hírneve érdekében sokat tettek: Thelman Lajos, Bíró József Marosvásárhelyről, Simó Lajos és Bíró Tamás Székelyudvarhelyről, valamint Tófalvi Árpád, id. és ifj. István Lajos mesterek Korondról.

Akorondi kerámiaüzem végnapjairól

Az 1989-es rendszerváltozás után a korondi „fazékgyár” hanyatlásnak indult. A kerámiaüzem 1992 tavaszán részvénytársasággá alakult WESTRA néven. Azonban az új vezetőség által meghatározott termelési irányelvek nem bizonyultak életképeseknek. Rendelések hiányában az üzem létét nem lehetett biztosítani, a termelés leállt. A helyzet azóta is változatlan.

Szőcs Lajos

¹ Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. III. Buk., 1982. 741.

² Tófalvi Zoltán: *Sóvidéki népi fazekasság*. Marosvásárhely, 1996. 12.

³ Tófalvi Zoltán – István Lajos – Kardalus János – Ambrus Lajos: *A korondi fazekasvásárok. Árcsó 1978–1997*. [Korond], 1997. 16.

⁴ Barabás Endre: *Udvarhely vármegye közgazdasági leírása*. Bp., 1904. 38–39.

⁵ Szabó Árpád Tőhötöm: Informális technikák a hagyományos gazdálkodásban. In: Uő (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2003. 105–124.

Hány erdélyi rovásemlékünk Árpád-kori?*

Alig néhány évvel ezelőtt még szentségtörésnek számított Erdély Árpád-kori rovásfeliratairól beszélni. Lám, az idő jót is hozott: bebizonyosodott egyes rovásemlékek korai-korai volta, ugyanakkor egyre eleve- nebbé válik azon felismerésünk, hogy a székely (magyar) rovásírás keletről hozott örökség. A legközvetlenebb szálak Észak-Kaukázus és a Kazár birodalom felé mutatnak, de a betűrend- szer egy része genetikai kapcsolatban van a belső-ázsiai, illetőleg a kelet- ázsiai rovásírásokkal is.

Az erdélyi emlékegyetből – újab- ban – nyolc feliratot tekintünk Árpád- korinak, hétnek már meg is született a véglegesnek tűnő olvasata. A legko- rábbi a torjai edénytöredék néhány jele. Székely Zoltán régész-történész szerint „...az ide korán (10-11. század) letelepedett magyarság tárgyi

emlékei kerültek felszínre, akik – mint a székelyek – használták a rovásírást.”

A sor a Korond–Firtostetőn (XII. század vége – XIII. század eleje) és a Gyergyóditró–Tászoktetőn (X–XIII. század) talált betűkkel folytatódik, az- tán következik a homoródkarácsony- falvi első, kétsoros felirat, a XIII. szá- zad elejének-közepének eddig leg- szebb szövegemléke.

Négy feliratot (alsószentmihályi, csíkcsobotfalvi, erdőszentgyörgyi, vargyasi) XIII. század végének, XIV. század elejének vél a szakkutatás. Ezek átmenetet képeznek az Árpád- kor és az azt követő történelmi idő- szak között.

A felsorolt emlékegyet egyik leg- főbb sajátossága a mássalhangzós jel- leg. A magánhangzók zöme „ugratva” van, a rovók tehát alig-alig jelölték őket. Ez is azt igazolja, hogy ezek a

feliratok a fennmaradt anyag legré- gebbi rétegéből valók. Érdeemes volna külön is taglalni az egyes grafémák milyenségét, ezek egymáshoz való vi- szonyát, a típusok és változatok szem- revételezését. A szó- és betűtörténeti vonatkozások a datálásban is roppant fontosak.

A nyolc emlékből hét kimondottan kőfelirat (használati eszköz is van köztük), egy pedig kerámiadarabon (edénytöredéken) maradt fenn. Tehát olyan alapanyagok, amelyek képesek voltak ellenállni a futó évszázadok vi- szontagságainak.

Utalunk itt – jelzésszerűen – arra is, hogy Erdély területén miként osz- lik meg az Árpád-korinak minősített rovásírásos emlékegyet. A későbbi széki (alszéki) beosztást követjük: Aranyosszék 1, Bardócszék 1, Csík- szék 1, Gyergyószék 1, Kézdiszék 1, Marosszék 1, Udvarhelyszék 2.

Látható, a „megosztás” bizonyos mértékű kiegyensúlyozottságot mu- tat. Veszít értékéből – lassan és bizto- san – az az elgondolás, hogy főleg („zömükben”) az úgynevezett telegdi székelyek tudtak rovásul írni. A Szé- kelyföldön kívüli, más tájegységek rovásírásanyagának nagyobb mértékű felbukkanása csak idő kérdése.

Mellékelt ábránk a homoród- karácsonyfalvi első feliratot „mutat- ja”. Vonalas rajzunk Benkő Elek két- vonalas, pontosított rajza alapján ké- szült. A felirat átbetűzése, jobbról bal- ra haladva: NMHSZNDNKI/ HSZ- KLYIVSK. A betűhalmaz mai, mo- dern olvasata:

NeMHiSZeND NeKI
H SzéKeLYI VésÉK.

A kisbetűk az elhagyott magán- hangzókat jelölik. A *hiszend* szó a *hisz* ige régies alakja. Székelyi=székelyei. A második sor első betűje, a H a Homoród mentét (vidékét, környékét) jelenti.

* a szerzőnek a most elkészült, *Erdély Árpád- kori rovásemlékei (10–13. század)* című kéziratához szánt előszava

Ráduly János

*A homoródkarácsonyfalvi rovásírásos kő mai helyzetében
Czire Alpár felvétele*

Korondi anekdoták Gyűjtötték id. és ifj. István Lajos

Pipázó székely

Beretválj, csak el ne vágj!

A XX. század közepén egy igen részeges ember élt a faluban. A piaci vendéglő kijáratí lépcsője egy kicsit magas volt, onnan részegen egyszer leesett. Szerencsére nem ütközött meg nagyon. Úgy részegen ott feküdt a lépcső előtt. A szemben lévő mészárszék-ből egy kicsi kutya odament, nyalni kezdte a száját és az arcát. Így szólt a kutya-hoz a részeg ember (aki nem más volt, mint a jó hírnevű szabó, Simó Dénes bá):

– Beretválj, beretválj, csak el ne vágj!

Mi restát nem cserélünk!

Korondon van egy három személyből álló favágó csapat. El-eljárnak tűzifát felhasogatni, aprítani edényégetéshez, konyhára stb. Ha igénylik, el is rakják a tárolás helyére. Közbe-közbe meg is szokták kínálni őket pálinkával vagy más itallal.

A „Mit isznak?” kérdésre ezt szokták válaszolni:

– Mint a cséplőgépnél, mi restát nem cserélünk!

Mikor bejöttél, nem köszöntél!

A kollektív gazdaság megalakulásakor (1962) nyitottak Korondon egy cukrászdát is. Egyik alkalommal be-ment a gazdasági elnök. Megállva az ajtó mellett, így szólt büszkén az ott lévő két-három vendéghez:

– Aki velem kezét fog, az a székről a fenekit vegye fel!

Az egyik ember így szólt az elnökhöz:
– Kezet sem fogok, a fenekemet sem veszem fel, mert amikor ide bejöttél, nem köszöntél!

Senki nem bajlódik velem

A régi, letűnt kommunista rendszerben többen arról beszélgettek, hogy nem lehet senkinek több háza, csak egy.

Egyik ember, aki városi volt, egyszer csak megszólalt, s azt mondta a többieknek:

– Maguk ezen mit rágódnak? Nekem öt házam van, de velem a kutya sem bajlódik. Igaz, jelenleg egyben lakom, de ott van még a kórház, a fogház, az anyaszentegyház s az aggmenház...

Ábel

Favágó székely

Józsa Judit kisplasztikái

Bocsánatot kérek, hogy bebátorkodtam!

Korondon az Észak vize néven ismert patak a Tófalvi kert és Zászpa kert között folyik le és egyesül a Korond ví-zével. Az egyik kertből a másikba, a vízen át egy keskeny pallón lehet át-jutni. Egyik alkalommal Simó Dénes bá, a szabómester a kocsmában, mint szokta, igen sokat felöntött a garatra. Késő este indulva hazafelé, rövidíteni akart a vízen átvezető pallón, de a Tófalvi kert felőli részen beesett a patak partjára. Az esetről jelen volt

egy legény is, aki hallotta, hogy Dénes bá azt mondja:

– Bocsánatot kérek, hogy bebátorkodtam!

E mondást a megfelelő helyen és alkalommal napjainkban is használják.

Mossa ki a szennyes ingedet!

Simó Dénes bá részegen ment ki a Borvíz utcán, énekelt. Mikor a Száraz Pista bá kapuja előtt haladt el, Pista bá kiszólt a kapun:

– Ilona ángyó azt üzente, hogy itt a kapu előtt ne ordítózzon, üvöltözzön. Menjen haza s feküdjön le!

Mire Dénes bá így válaszolt:

– Menj bé te mocskos Száraz Pista s mondd meg annak a cifra Ilona ángyódnak, hogy mossa ki a szennyes ingedet!

Nem titeket

fogadtalak meg pálinka inni

Egyik szomszédban favágógéppel vágta össze a télire való tűzifát. A géptulajdonos három segédmunkással érkezett. A gazda mind a négy személyt megkínálta egy pohár borral. A vége fele jártak a munkának, mikor egyik segédmunkás járkálni kezdett az udvaron, s a torkát simogatva a pálinkát búsulta:

– Szomjas vagyok, hol van a pálinka? – sóhajtotta.

A gazda a kútra mutatva, a következőket mondta:

– Ha szomjas vagy ott a kút s az ivócsupor, s igyál. Én a gépészt, Zsigát fogadtam meg a fát összevágni, nem titeket pálinka inni.

Korondi leányka

*Régészeti kutatások a csíkmenasági templomban
 A kora gótikus szentély alapfalai (fent)
 A három szentélyperiódus maradványai a sekrestyelépcső
 környezetében (lent) Lásd cikkünket a 8. oldalon.*

